

**HÜKÜMDAR'IN İKİLEMİ:
MUHALİFLERİN İMHASINA İLİŞKİN BAŞLICA SINIRLILIKLARIN KÖKENLERİ**

Muhsin ALTUN*

Özet

Bu çalışma, ilgili bazı tarihsel ve antropolojik bulgular yanında Güney Mezopotamya'daki ilk devlet ve uygarlıkların yükselişine atfen, muhalifleri toptan yok etmeye azmetmiş bir "Hükümdar"ın karşılaşacağı başlıca sınırlılıklara odaklanmaktadır. Böyle bir Hükümdar, büyük ölçüde yargı, emniyet ve yeniden dağıtım gibi merkezi devlet işlevlerinden gelen bu sınırlamaların ötesine geçme gereği duyar. Dolayısıyla bu yüksek maliyetli projenin mahkemeler, emniyet-ordu ve mali-ekonomik kurumların özgün amaçlarından saptırılmasıyla başarılabileceğini öne sürmekteyiz. Hükümdar bu amaçla, önce üzerinde durduğu meşruiyet zeminini yıkmak için diyalektik olarak kendi karşıtı bir karakteri benimsemeli (1), plan ve senaryolarını "devlet kurma" temelinde geliştirmeli (2), basit takipçilerden daha fazlası olan bağımlılarla etkileşiminde "gastro-politik" in rehberliğinden, büyücü ve rahiplerin ilhamlarından yararlanmalıdır (3). Yine de yazılı ve arkeolojik kayıtlar, bütün bunların söz konusu amaca ulaştırdığına dair çok az, Hükümdar'ın yıkıcı eğilimlerini dengeleyen bir muhalefetin varlığına dair daha fazla bilgi sağlamaktadır. Dahası, kayıtlar Hükümdar'ın hala gerçek bir hükümdar olarak kalmaktansa bu yolda kendisini bazı *gangster tarzı* becerilerle donatması gerektiğini ima etmektedir. Buna dayanarak, herhangi bir rejimdeki Hükümdar'ın iktidarının doğası ve kapsamı üzerinde düşünmenin, böylesine iddialı bir hedefin maruz bulunduğu olası meydan okumaları ve başarı derecesini anlamamızı mümkün kılabileceğini öne sürmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Şiddet, Devlet Kurma, Bağımlılık, Güvensizlik, Militarizasyon.

**THE RULER'S DILEMMA:
THE ORIGINS OF THE MAIN CONSTRAINTS CONCERNING EXTERMINATION OF
DISSENTS**

Abstract

This article, with a particular reference to the rise of early states and civilizations in southern Mesopotamia besides some relevant historical and anthropological finding, focuses on the main constraints that a *Ruler* confronts when he motivated to exterminate dissents. Such a Ruler needs to go

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı öğrencisi.
muhsinaltun01@gmail.com

beyond these constraints which largely derive from centralized state functions such as judiciary, security, and redistribution. We then suggest this heavy-cost project could be achieved through distortion of institutions' original purposes i.e. courts, police-army, financial-economic units. To this end, Ruler should first adopt dialectically an antagonistic character on his behalf to destruct the ground of legitimacy on which he stands indeed (1), generate plans and scenarios on a *state-making* basis (2), and should invoke guidance of *gastro-politics*, revelations of priests and wizards in interaction with his dependents which are more than simple followers (3). However, both textual and archaeological records provide little to suggest all these led the way to the goal concerned but more to existence of an opposition balancing Ruler's destructive tendencies. Furthermore, they imply that Ruler, instead still remaining as a real ruler, should equip himself with some *gangster-style* skills in this vein. Relying on this, we suggest thinking about the nature and the limits of Ruler's power under any regime may allow us to understand possible challenges and degree of success to which such an assertive goal is vulnerable.

Key Words: Political Violence, State-Making, Dependency, Insecurity, Militarisation.

GİRİŞ

İnsan topluluklarının göçebe ve yarı-yerleşik düzenden yerleşik toplumlara doğru evrilmesi, siyasetin doğasında da bir dizi değişimi koşullandırmıştır. Merkezileşmiş siyasal yapılara sahip yerleşik toplumlarda siyaset, İbn Haldun'un (1332-1406) terimleriyle ifade etmek gerekirse ağırlıklı olarak *kahr* ve *şiddet* pratikleri üzerinden yürütülür. Bu iki eylemdeki doz artışının derecesi, devleti yöneten ve/veya temsil eden "egemen güç" ile devlet aygıtının kendisini tedricen birbirinden ayırır.

Egemen güç¹ farklı düşünürlerin yapıtlarında farklı adlarla temsil edilmiştir. T. Hobbes (1588-1679) onu -Tevrat'ta geçen bir deniz canavarından esinlenerek- *Leviathan* olarak adlandırırken N. Machiavelli (1469-1527) -muhtemelen ülkesi İtalya'nın prensliklere bölünmüş siyasal manzarasından etkilenerek- *Prens* (İl Principe) unvanını uygun görür. Biz bu çalışmada egemen güce kısaca "Hükümdar" (Ruler) diyeceğiz. Kuşkusuz okuyucu bunun yerine kral, sultan, başkan, otokrat, führer, önder vb. adlandırmaları da yeğleyebilir. Hükümdar tiplmesiyle bir *archetype* yaratma niyetinde olmadığımızı belirtelim. Hükümdar, demokrasiler dahil herhangi bir rejimde karşılaşılabileceğimiz, "muhaliflere sıfır tolerans" güdüsüyle hareket eden liderlerin soyut bir versiyonunu temsil edecektir.

İbn Haldun'un siyasal kuramında (1989: 353), "Hükümdarlık kahr ve şiddetle galebe çalmak ve hükmü altına almaktan ibarettir." Bu türden iktidar tekniklerinin başarısı için gereken sosyoekonomik koşullar günümüzdekinden çok da farklı değildir: "Arkasında kendisini koruyan ve kendisine yardım eden nesilden gelen akrabaları veyahut kölelik, azatlılık, anlaşma ve hademelik gibi

¹ Hobbes'a göre (2013: 136), Egemen devleti sadece temsil etmez; onu bir "kişilik" olarak üzerinde taşır: "Tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk DEVLET olarak adlandırılır. ... Bu kişiliği taşıyana Egemen denir".

bağlarla kendisine bağlanmış olan yardımcıları bulunan kimse, ululuk derecesine erişir ve uyruğunun kuvvet ve kudreti yeter derecede olup da kahır ve galebe yolunu bulur ise bu fırsatı kaçırmaz” (İbn Haldun, 1989: 353). Mağripli düşünür burada, belli bir güç ve destek eşiğini aşan Hükümdarlar açısından kaçınılmaz bir yasallığa gönderme yapmaktadır.

Üzerinden 600 yıldan fazla bir zaman geçse de siyasallığın “barbar” ve “uygar” toplumlardaki evrimi İbn Haldun’un Mukaddime’deki öngörülerini doğrulamaya devam ediyor. Merkezi siyasal yapıların ortaya çıkışından beri merkeze egemen olanların başlıca amacı, muhaliflerin rıza ve itaate zorlanması, şu veya bu şekilde sindirilmesi, mümkün olan durumlarda tümünden yok edilmesi oldu. Bir Hükümdar için en mutlu olay, herhalde bütün muhaliflerinin gelip kendisine bağlılıklarını sunmasıdır. Ancak İslam toplumlarında “biat”, Ortaçağ Avrupası’nda “homage” terimiyle karşılanan bu durum nadiren gerçekleşir. Çoğu durumda Hükümdarın muhalifleriyle yaka paça olması, onları ezmek için yüksek maliyetli projeleri yürürlüğe koyması, en yakınlarının olası ihanetini bildirecek bir istihbarat ağına sahip olması gerekir.

“Muhaliflerin topyekûn imhası” hedefini, bu çalışmada Hükümdarın “uzun vadeli” emelleri olarak adlandırıyoruz. Siyasal ve ekonomik açıdan yeterli olduğunu düşündüğü eşiği aştığında, onu muhaliflere karşı kahır ve şiddet yolunu tutmaktan alıkoymak nerdeyse imkansızdır. Peki, mevcut siyasal sistemin onayladığı kısa vadeli başarılarla yetinmek yerine Hükümdar neden kendisine böyle iddialı ve zorlu bir hedef belirler? İbn Haldun’un yanıtı kısadır: “Çünkü bu nefsin arzu ve talep ettiği bir şeydir” (1989: 353).

Bununla birlikte, mutlak monarşilerde bile yargı, emniyet, hazine-maliye gibi klasik devlet işlevlerini üstlenen kurumlar, Hükümdarın bireysel arzu ve taleplerine göre seferber edilme bakımından az veya çok sınırlandırılmışlardır. Ancak kısa vadeli siyasal hedefleri onaylayan bu “sınırlandırılmışlık” hali, muhaliflerini yok etmeye azmetmiş bir Hükümdar için sürekli ikilemler içinde kalmak demektir. Destekçileri, huzuruna her girişlerinde onu birbirine zıt seçenekler (meşru-gayrı meşru, legal-illegal, adil-zalim, gangsterlik-hükümdarlık vs.) arasında tercih yapmaya çalışırken bulacaklardır. Çünkü devleti oluşturan kurumlar çoğunlukla “muhafazakâr” karakterlidir ve mevcut toplumsal düzeni savunur biçimde çalışırlar (Jouvenel, 1962: 161). Bu çalışmada, muhaliflerin imhası gibi iddialı bir hedefin karşılaşıcağı olası meydan okumaların ve başarı derecesinin, Hükümdarın kurumsal gücünün doğası ve sınırları üzerinde düşünerek daha iyi anlaşılabilceğini öne sürmekteyiz. Böyle bir düşünüş aynı zamanda Hükümdarın bu alanda izlediği yolların arkaik ve modern formları arasında tür farkından çok derece farkı bulunduğunu öne sürmemizi de mümkün kılacaktır.

Devlet Kurmak Ya Da İnşa etmek

Devlet aygıtı kurum ve gelenekleriyle, yazılı ilke ve kurallarıyla, meşru şiddet ve yargılama araçlarıyla sıradan çete oluşumlarından ayrılır. Çete ve benzeri örgütlenmeler çoğu durumda çete önderinin ve savaşçılarının özel çıkar ve kaygılarına hizmet etmek gibi görece yalın amaçlarla hareket

ederler; yer yer merkezi yapılarla çatışmaya girdiklerinde de bu durum özünde değişmez. Esaslı değişiklikler zaten oturaklaşmaya ve bir “devlet kurma” (state-making) sürecine işaret eder.

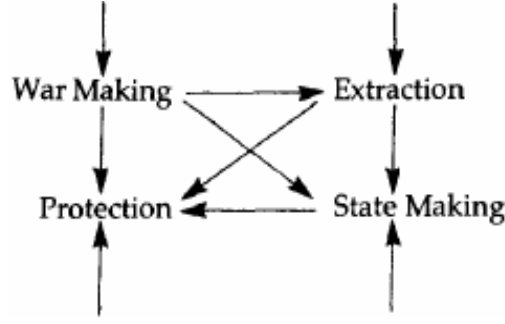
“Devlet kurmak” olarak çevirdiğimiz *state-making* kavramının kuramsal arka planı ABD’li siyaset bilimci Charles Tilly (1929-2008) tarafından geliştirilmiştir. Batı Avrupa’daki devletlerin Ortaçağdan günümüze gelişimini inceleyen Tilly (1985: 169-187), bu devletleri inşa edenlerin ortak özelliğinin “organize şiddet” genel başlığı altında toplanan şu dört faaliyeti icra etmek olduğunu belirlemiştir:

1. **“Savaş yapma” (war-making):** Güç uygulayıcıları olarak açık ve sürekli bir önceliğe sahip oldukları toprakların dışındaki rakiplerin yok edilmesi ya da tarafsızlaştırılması.
2. **“Devlet kurma” (state-making):** Bu topraklar içindeki rakiplerin yok edilmesi ya da tarafsızlaştırılması.
3. **“Himaye” (protection):** Destekçi ve bağlıların düşmanlarının yok edilmesi ya da tarafsızlaştırılması.
4. **“Çekip alma” (extraction):** İlk üç faaliyet için gerekli vasıtaların temin ve tedariki.

Tilly, bu faaliyetleri icra edenlerde gözlediği “yırtıcı-yağmacı” karakterden hareketle oluşturduğu “Devletin Yağmacı Kuramı”nda (Predatory Theory of the State), devlet kurmayı “lordun rakiplerini yok etmek ya da tarafsızlaştırmak suretiyle belirli bir toprak parçası üzerinde baskın güç haline gelerek iktidarını güvenceye alması” olarak tanımladı.² Bunun yukarıdaki dört ögenin karşılıklı etkileşimi üzerinden başarıldığı açıktır.

Tilly’nin kuramında, Avrupa’daki klasik devlet kurma deneyimi şöyle bir nedensel örüntüyü izler: Büyük bir lord kendi asıl bölgesinde egemen hale gelebilmek için etkili bir savaş yürüttüğünde, bu durum savaş vasıtalarının da (adamlar, silahlar, gıda yükleme, taşıma ve/veya bunları satın almak için para) artan ölçüde bu bölge halkından çıkarılmasıyla (extraction) sonuçlanır. Keza, savaş kapasitesinin inşası çıkarma kapasitesini artırır. Eğer başarılı olursa, bu çıkarmanın en belirgin yararı, büyük lordun yerel rakiplerinin ortadan kaldırılması, tarafsızlaştırılması ya da asimile edilmesini koşullandırmasıdır ki bu da devlet kurmaya götürür. Çıkarma faaliyeti, vergi daireleri, polis güçleri, mahkemeler, kontrol memurları ve muhasebeciler formunda örgütlenmeler yaratacağından yine devlet kurmaya götürür. Bütün bu yapılar potansiyel rakip ve muhaliflerin kontrol edilmesini sağlar (1985: 183).

² Dilimizde tek bir karşılığı bulunmayan *predatory* sözcüğü yağmacılık, yırtıcılık, avcılık, saldırganlık gibi niteliklerin hepsine birden gönderme yapmakla birlikte, ekonomi ve siyaset bilimi yazınında daha çok kendi refahını *maximize* etme amacındaki Hükümdarın ve/veya siyasal elitin kaynaklar üzerinde kontrol kurma çabası bağlamında kullanıldığından (örn. Tilly, 1985; Levi, 1988); bu çalışmada predatory sözcüğünü “yağmacı” olarak çevirmeyi yeğledik.

Şekil 1: Devlet Kurma süreci (Tilly, 1985: 183)

İbn Haldun'un (1989: 495) gözlemlerine bakılırsa, Tilly'nin Batı Avrupa devletlerinin kuruluşunda tespit ettiği yırtıcılık-yağmacılık, devlet inşasında evrensel bir eğilimi temsil eder gibidir: "Bütün kavim ve nesillerin idaresi ancak kuvvet ve kudretiyle galebe çalanların elindedir."

Kuruluşunu tamamlamış bir devlet, en arkaik formlarında bile Hükümdarla ilişkileri olağan kan bağlarının ötesine geçen kalabalık bir memurlar, tahsildarlar, yargıçlar ve muhafızlar topluluğunu ifade eder. "Kamusal" olanı ve uyruklarının genel çıkarlarını temsil etmek gibi güçlü iddiaları dillendiren ağızlara sahiptir devlet. Hükümdarın bu konumunu muhafaza etmesi, ekonomik kaynaklara erişimin kontrolü yanında uygun "ideolojik" araçlar üzerinden kişisel çıkarlarını kamunun çıkarları gibi sunma becerisine bağlıdır. Hobbes'a (2013: 147) kulak verecek olursak, "monarşide özel çıkar kamu çıkarı ile özdeşir."

Öte yandan devlet, burada kökenine girmeyeceğimiz nedenlerden ötürü "iktidar" (power) olgusunun merkezinde yer alır. Devlet-iktidar ilişkisi verili bir meşruiyeti de beraberinde getirir. Bu, H. Arendt'in (2012: 62) deyişiyle iktidarın "siyasal toplulukların varoluşuna içkin" olmasındandır; iktidar varlığını haklılaştırma ihtiyacı duymaz ama yaptığı şey meşrulaştırılmaya muhtaçtır. Oysa bazen "iyi" şeyler yaptıkları kabul edildiğinde bile çetelerin ne böyle bir avantajı ne de ihtiyacı vardır.

Taç Giyen Baş Akıllanır mı?

Çeteler ve benzeri yapıların bir devleti ele geçirdiği durumlar nadir olsa da her defasında gözlenen, kent uygarlığı yanında devlet aygıtını yöneten kural ve geleneklerin son tahlilde bu gibi yapıların üyelerini ele geçirmesi olmuştur. Nerdeyse bütün yerleşik toplumlar bu süreci "taç giyen baş akıllanır" sözüyle özetlemişlerdir. Bunun nedeni şu olmalıdır: "Yeni bir iktidar" devrimciler hatta bizzat toplum tarafından kurulduğunda bile zamanla yaratıcılarının niyetlerinden kurtulur, kendisi için ve kendi nimetleri adına var olma eğiliminde olur (Jouvenel, 1962: 111).

Merkezi siyasal örgütlenmelerin insan yapımı diğer örgütlenmelere göre belirgin bir avantajı vardır: Bir kez ortaya çıktıktan sonra hem mimarlarını hem de işgalcilerini etki altına alırlar. Kuşkusuz onların bu özelliği binlerce yıllık bir tarihsel evrimin sonucudur, her zamanda ve toplumda aynı ölçüde gözlenmese de evrensel sayabileceğimiz bir özelliktir. İbn Haldun'un "asabiyet" kavramı ve "bedevi-

hazari dikotomisi” (Altun, 2015: 89-97) üzerinden yaptığı merkezi siyasal yapılara ilişkin teşhislerine günümüzde hala gönderme yapılıyor olması biraz da bundandır.

Peki, taç giyen başın çıldırması açıklanabilir mi? Çeteler ya da savaştı göçebe topluluklar bile yerleşikliği damgalayan siyasal yapıları bir kez ele geçirmekle uslanırken, siyasal ve/veya anayasal açıdan meşru yollarla işbaşına gelen bir Hükümdarın iktidara gelince çıldırması gibi bir durum mümkün müdür?

Kuşkusuz buna yanıtımız hayır olacaktır. Böyle bir durum tahayyül edilebilse de bundan meşru bir soru türetilemez. Çünkü bir Hükümdarın devleti yönetmek ve/veya temsil etmektense örneğin çete reisliğini tercih etmesi, sonuçları dramatik olsa da düşük bir olasılıktır. Devlet aygıtını diğer örgütlenmelerden ayırt eden başlıca özelliklerden biri de kendini böylesi kötü akıbetten koruyacak mekanizmalara sahip olmasıdır. Dolayısıyla siyasal düşünürler ve kuramcılarının bu tersine süreci açıklamaya üşenmiş olmalarına şaşmamak gerekiyor. Ne de olsa etkili olma iddiasındaki hipotetik çalışmalar bile belirli bir akılcılık endişesi taşırlar. Yine de çılgınlığın aşağıdaki üç belirtisi üzerinde yeterince durulduğunu söyleyebiliriz:

1. Siyasal rakiplerin suçlu gibi gösterilip (criminalisation) cezalandırılması,
2. Emniyet hizmetlerinin “emniyetsizlik” (insecurity) kaynağı haline gelmesi,
3. Kaynakların “yeniden dağıtım” (redistribution) sürecinin siyasallaşması.

Her üç durumda da temel sorun, muhaliflerini tümünden yok etmeye azmetmiş bir Hükümdarın gerçekten “Hükümdar” olarak kaldığı sürece bunu başarıp başaramayacağıdır. Sınırlı sayıdaki örnek, eğer zaferini kutlamak istiyorsa Hükümdarın kendi karşıtına dönüşmesi, eş deyişle tacından kurtulması gerektiğini ima etmektedir. Bu gerekliliğin ayrıntılarını aşağıda üç ana başlık altında inceleyeceğiz.

SUÇLAMA YA DA “ŞÜPHELENME HAKKI”

Hükümdarın asıl gündemi uyrukların rıza ve itaatinin satın alınması olduğunda, rıza ve itaatinden şüphe duyulan kişi ve gruplara karşı “kahır ve şiddet”e dayalı bir siyaset yürütmesi akılcı bir seçenek olabilmektedir. Mukaddime’de en çok kullanılan sözcüklerden ikisinin *kahır* ve *şiddet* olması rastlantı değildir. Böyle bir siyasetin adalet ve emniyet mekanizmaları, eş deyişle yargı ve polis gücü gibi devletin meşru kurumları üzerinden yürütülmesi de ilk bakışta aynı ölçüde akılcı görünmektedir.

İbn Haldun’a göre, muhalifleri “töhmetsizlikle cezalandırmak” şeriata aykırı olsa da siyaseten uygun ve meşru olabilir: “Siyasette ise herhangi bir kişide ve onun halinde o suç ve cinayeti işlemekle itham edilebilecek şüpheler sezildiği takdirde, umumun maslahat ve menfaati için zorla suç ve cinayeti itiraf ettirmek üzere hakime cezaya çarptırmak yetkisi verilir” (İbn Haldun, 1989: 641). Burada ima edilen “şüphelenme hakkı” kuşkusuz siyasal açıdan verili değildir. Bir başka deyişle, Hükümdarın iktidara gelir gelmez hazır bulunduğu bir hak olmayıp, daha çok iktidarın tahkim edilmesi,

el değiştirme olasılığının zayıflatılması sürecinde tedricen inşa edilen bir haktır. şüphelenme hakkı siyasal arenada kazanılan zaferlerin *kümülatif* bir ödölüdür.

Bununla birlikte, muhaliflerin cezalandırılması söz konusu olduğunda, yargı erki Hükümdarın gündemiyle uyumlu kararlar alma kabiliyeti bakımından içsel olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlılık, yargıyı ne ise o yapan bazı özelliklerle ilgilidir. Örneğin yargı erki gerek bireyler arası gerekse bireylerle kamu otoritesi arasındaki ihtilaflarda ya da suçlamalarda neyin “adil” olduğunu söyler. Keza, yargıç ilkesel olarak şeriata ya da yazılı yasalara göre hüküm vermek durumundadır ve bu ikisi hemen her zaman suçlamanın “maddi kanıtlar” üzerine bina edilmesini ister. Özetle, yargı erki bu haliyle Hükümdarın uzun vadeli emellerine sonsuzca hizmet edebilecek karakterde değildir. Hükümdarın başka bir çözüm yolu bulması gerekecektir.

Yargıçları Aşmak Ya Da Mahkemeleri Paketlemek

Hükümdarın bu sınırlamaya karşı bulduğu çözümü İbn Haldun “kadiyı töhmetle hüküm vermekten kurtarmak” olarak niteler. Öyle ya, yargıç eğer suçlamalar üzerinden hüküm vermeye yanaşmazsa bu işi başka bir organa havale ederek sonuca gitmek akıllıca olacaktır; yargıçı ikilemde bırakmak anlamsız, ikna etmeye çalışmak yararsızdır. Geçmişteki Hükümdarlar, modern mevkidaşları kadar olmasa da bu konuda yeterince özgün çözümler üretebilmişlerdir. Bunlardan en bilineni, şüpheye dayalı cezalandırmaları icra etmek üzere güvenlik bürokrasisi içerisinde özel yetkili birimler oluşturmaktır: “Hakimin sabit olmayan suçu cezalandırmaya yanaşmaması halinde, bu işi mahkemelerden alınarak sultanın komutanlarından ya da azatlılarından birine verilir” (İbn Haldun, 1989: 641).

Görece yakın bir tarihte, ABD halkı bundan daha az özgün olmayan “Court-Packing” planının başarısızlığına tanık olmuştur. Ülkenin kudretli başkanlarından Franklin D. Roosevelt, *New Deal* programı kapsamında Kongre’den geçirdiği yasaların çoğunun Yüksek Mahkeme tarafından geçersiz kılındığını gördüğünde, 70 yaşını aşmış üyelerin yerine yenilerini atayarak oy dengesini değiştirmek ona makul bir seçenek gibi göründü. Ne de olsa bu “Dokuz Yaşlı Adam”ın çoğu Cumhuriyetçi başkanlar tarafından atanmıştı.³ Üstelik ABD anayasası da Yüksek Mahkemenin üye sayısı konusunda herhangi bir sınırlama içermiyordu. Öyleyse Kongre bu konuda yasal bir düzenleme yapabiliirdi. 1936’daki ezici seçim zaferinin ardından “Yargılama Usulleri Reformu” tasarısını Kongre’ye gönderdiğinde, Cumhuriyetçiler bir yana yardımcısı John N. Garner başta olmak üzere Demokratların çoğunluğunun Roosevelt’le aynı endişeleri paylaşmadığı ortaya çıktı. Tasarı, Demokratların çoğunlukta olduğu Senato Adalet Komisyonunda uzun süre bekletildikten sonra 29 Temmuz 1937 günü Yüksek Mahkemeye ilişkin düzenlemeler çıkarılarak kabul edildi. Aynı şekilde Kongre’de oylanana revize tasarı 26 Ağustos’ta Roosevelt tarafından onaylandı. Çoğunluk anayasal güçler dengesinin korunmasını daha önemli görmüştü (Leuchtenburg, 1966; Gely ve Spiller, 1989).

³ Gerçekten de New Deal programının uygulandığı 1930-40 yılları arasında görev yapan toplam 9 yüksek yargıçtan 7’si Cumhuriyetçi başkanlar tarafından atanmıştı (Gely ve Spiller, 1989: 29).

Kuşkusuz bizzat yargıçlar üzerinde yürütülecek bir çalışmanın da Hükümdar lehine sonuçlar üretmesi mümkündür: Bir takım maddi özendiricilerle ikna etmeyi denemek, korkutma ve sindirmeye dayalı bir iletişim stratejisi izlemek, bunlar da olmazsa bir bahaneyle kürsüden indirmek hatta hapsedmek. Bu yollardan her birinin siyasal açıdan son derece riskli olduğu açıktır; tepkilerin çok iyi hesap edilmiş, teknik deyimle “iyi ayarlanmış” (fine-tuned) olması gereklidir. O yüzden ki uzun vadeli emelleri olan Hükümdarların nadiren yargı erkini bu emeller doğrultusunda tasarlamak gibi bir eğilimleri olmuştur. En zalim krallar bile siyasal hedeflerini gerçekleştirirken sıklıkla “adil” görünme ihtiyacı duymuşlar, çılgının biri sanılmaktan sakınma basiretini gösterebilmişlerdir.

Öyleyse, yargı erkine ilişkin olası senaryolar Hükümdarın başlıca gündem maddesi olduğunda, artık çıldırdığımızı varsayabiliriz.

GÜVENSİZLİK ÜRETEN GÜVENLİK ÖNLEMLERİ: 7/24 ŞİDDET

Çıldırmadıkları durumlarda da Hükümdarlar kendi güvenliklerinin sağlanması konusunda duyarlı olmuşlardır. “Kralı koru!” emri bütün monarşilerde güvenlik bürokrasisinin başlıca önceliğini ifade edegelmiştir. Yine de uyruklar için emniyeti temsil eder görünen devletin meşru silahlı güçleri Hükümdarın uzun vadeli emelleri için seferber edildiğinde, muhalifler için kritik bir “güvensizlik” (insecurity) kaynağı haline gelebilir. Bir başka deyişle, devletin güvenliği sağlamak için aldığı önlemler, önlemin yokluğuna nispetle daha “güvensiz” bir ortamı tetikleyebilmektedir.

Özellikle 11 Eylül saldırılarından bu yana başta ABD olmak üzere demokratik kurumlara sahip devletler tarafından “terörle mücadele” kapsamında alınan güvenlik önlemlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. O günden beri devletler, “şüpheli davranışların tespiti ve raporlanması” çalışmalarında olduğu gibi, İbn Haldun’un ima ettiği şüphelenme hakkını emniyet birimlerinin operasyonlarına yön veren başlıca ilkelere biri olarak tanımış gibidirler.⁴ Bu önlem formlarının bilhassa “olağan şüpheliler” açısından bir güvensizlik kaynağı oluşturduğu çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir. Bunun nedenini Hükümdarın güvenlik konusuna ilgisindeki değişimde aramak gerekir.

Güvensizliği “felaketli bir olayla tehdit edilmenin verdiği ruhsal acı” olarak tanımlamak mümkündür. Bu şekliyle güvensizlik, -karmaşık bir doğası bulunan- güvenliğe göre Hükümdar açısından daha kolay yönetilebilir bir duruma gönderme yapar. Çünkü güvensizlik duygusu ne kadar büyük ve bireyin korunma arzusu ne kadar güçlü olursa, bu korunma için ödeyeceği fiyat da o kadar yüksek olacaktır (Jouvenel, 1962: 339). Bu durum güvensizliğin neden “siyasal” olarak planlanabileceğini açıklar.

⁴ Örneğin ABD adalet bakanlığının yayınladığı Ekim 2008 tarihli “Şüpheli Faaliyet Raporlaması” (Suspicious Activity Report- SAR) başlıklı dokümanda, SAR “terörizmle, suç teşkil eden ya da diğer yasaklanmış niyetlerle ilgili operasyon öncesi planlama ya da istihbarat toplama göstergesi olabilecek gözlemlenmiş davranışın resmi olarak belgelenmesi” şeklinde tanımlanırken bizatihi şüpheli davranışın ne anlama geldiği açıklanmaz. Bkz. https://it.ojp.gov/documents/SAR_Report_October_2008.pdf (Erişim: 28.01.2017).

Devletin silahlı güçlerinin müdahalesi üzerinden güvensiz bir toplumsal ortam yaratılması, muhaliflerin sindirilmesi için gerekli olsa da yeterli güvence sağlamaz; şiddetin yaygınlaştırılması, “kültürel olarak” yeniden inşası ve üretilmesi de gerekir. Yaygınlaşan şiddetin yol açtığı güvensizlik ortamının Hükümdar lehine sonuçlar doğurması böyle bir yeniden inşa ve üretim sayesinde mümkün olabilir. Bu şekilde üretilen şiddetin hedef nesnesi “marjinal” olanlardır ya da Hükümdarın hedef gösterdiği kişi veya grupların marjinalleştirilmesi için şiddetin kültürel formları seferber edilir. Ancak -yargı erkinde olduğu gibi- devletin polis, jandarma gibi klasik güvenlik birimleri bu amaca ulaşma bakımından içsel olarak sınırlandırılmış durumdadır. Bu birimleri ne iseler o yapan ana özellik, onların “kanun uygulama kurumları” (law enforcement bodies) olarak örgütlenmiş olmasıdır.

Şiddetin üretilmesi ve yeniden inşası sürecinin bir ürünü olan “Her Gün Şiddet” (Everyday Violence) kavramını, N. Scheper-Hughes (1992: 224, 230) “toplumun günlük yaşamında şiddetin rutinleşmesi” olarak tarif eder. Emniyetsizliğin kronik haline gönderme yapan bu tanımı Türkçeye “şiddetin 7/24 esasına göre üretilmesi” şeklinde çevirebiliriz. Her Gün Şiddet pratikleri devlet terörünün bir çeşidini oluşturur; sıradan insanların günlük, olağan dünyasında, onları devletle (hastaneler, nüfus idaresi, morglar, mezarlıklar gibi) temas geçiren kamusal ritüel ve kurallar üzerinden işler. Her Gün Şiddet kapsamındaki pratikler, devletin güvenliğinin (toplumun değil) şiddet ya da terör üzerinden başarılmasını öngörür. Böylece şiddet, geniş kitleleri korkunun kültürel ayrıntıları üzerinden kontrol etmenin bir yolu haline gelir.

Şiddetin Antropolojisi Ya Da “FM 3-24”

Şiddetin bilhassa Latin Amerika ülkelerinde gözlenen böylesi tezahürleri antropologların da ilgisini çekmiş; antropolojinin odağı uzak diyarlardaki “öteki”den içerideki şiddet ve güvensizliğe kaymıştır. “Çatışmanın antropolojisi” alanında 60’lı yıllarda başlayan tartışmalarda daha çok çatışmanın toplumsal değeri üzerinde durulmuştur. Örneğin M. Gluckman ve V.W. Turner alt gruplar arasındaki çatışmanın geniş bir toplumsal uyuma hizmet edip etmeyeceğini, A.R. Beals ve B.J. Siegel ise uyumu kesintiye uğratıp uğratmayacağını sorgulamışlardır (Samimian-Darash ve Stalcop, 2016: 4). 80’li yıllardan itibaren şiddetin toplumsal ve kültürel bir kaynak olarak değerlendirildiği “şiddetin antropolojisi” başlığı altında toplanabilecek çalışmalarda artış gözlenmektedir. Guatemala’daki askeri şiddet ve devlet terörünü günlük hayatın askerileşmesi ve “kronik toplumsal korkular” temelinde inceleyen L. Green; Haiti’deki yoksulluğun şiddete varan boyutunu ortaya koyan P. Farmer; gücün siyasal, ekonomik ve araçsal formlarının şiddet ve acı yaratma keyfiyetine ilişkin kuramsal çerçeve denemesine girişen M. Lock; Latin Amerika’daki şiddet üzerine araştırmalarında güvenliği “toplayıcı bir güç” (totalizing power) olarak değerlendiren M. Taussig’in çalışmaları bu kapsamda sayılabilir (Samimian-Darash ve Stalcop, 2016: 4-6). Soğuk Savaşın etkisini hissettirdiği bu dönemde terör, işkence, ölüm mangaları, etnik temizlik, gerilla hareketleri gibi konulardaki antropolojik çalışmalarda artış gözlenir.

ABD militarizminin yoğunlaştığı 11 Eylül saldırılarının ardından yükselen “terörle savaş” odaklı politikalar, ulusal güvenlikle ilgili konularda antropologlara danışılıp danışılmayacağı konusunu da gündeme getirdi. CIA sorgucularının işkence ve sorgulamanın kültüre özel araçlarını tasarlayabilmek için Raphael Patai'nin kitabı *The Arab Mind*⁵ gibi antropolojik çalışmalardan yararlandığı bilinmekteydi (Price, 2006). 15 Aralık 2006 tarihinde ABD ordusu için yayınlanan FM 3-24 kodlu “Kontrgerilla El Kitabı” (Counterinsurgency Manual)⁶ ise meslek etiği etrafında bir dizi tartışma başlattı. Kitap “kültürel bilgi”yi direnişçilerle mücadelenin başarısı ve operasyon çevresinin anlaşılabilirliği için elzem görüyordu.

FM 3-24'ü asıl farklı kılan, ilk kez bir antropoloğun (Montgomery McFate) Amerikan askeri doktrinine katkıda bulunmuş olmasıydı. McFate el kitabının “Direnişle Mücadelede İstihbarat” başlıklı bölümünü bir askeri istihbarat uzmanıyla birlikte yazmıştı. Burada “kültürel istihbarat”, insan gruplarının ve onların belirli şeyleri yapma nedenlerinin analizi ve anlaşılması olarak tanımlanıyordu. Nihai hedef, komutanların karar vermesini ve operasyonların yönetimini desteklemek için yerel nüfusun zihin yapılarına ilişkin bir anlayış edinilmesi idi. Burada, sahada akademik çalışmalar yürüten antropologlarla işgalci ordu adına çalışan antropologlardan beklenenler arasındaki örtüşme özellikle dikkati çekmektedir.

Kültürel bilginin terörle savaşta kullanılması eğilimine işaret eden bu çalışma, R.J. Gonzalez (2007), H. Gusterson (2007) ve D.H. Price (2006) gibi önde gelen antropologlar tarafından tepkiyle karşılandı. Amerikan Antropoloji Derneği 18 Kasım 2006 tarihli yıllık toplantısında, ABD'nin Irak'ı işgali yanında antropolojik bilginin işkencede ve aşırı sorgulamalarda kullanılmasını da kınadı. Bu gibi girişimler antropolojinin “kültürün silahlaştırılması” işinde kullanılmasına yol açabilir, saha çalışması yürüten bütün antropologların CIA hesabına çalışan ajanlar olduğu şüphesini doğurarak bilgi topladığı bireylerle antropolog arasındaki güven ilişkisini zedeleyebilirdi. Bu tür çalışmaların pozitif etki için gerçek bir fırsat olduğuna inanan McFate (2007) ise askeri sorunlara uygulanan antropolojik bilginin hem siviller hem de askerler için hayat kurtarıcı olduğunu savundu.

Yaklaşımları itibarıyla belirli analitik sınırlara sahip olsalar da bütün bu çalışmalarda ortak olan mesaj, devletlerin güvenliği sağlamak iddiasıyla aldıkları önlemlerin ve uyguladıkları şiddetin - ironik biçimde- mağdurlar açısından başlı başına bir güvenlik sorunu yarattığıdır. Çeşitli güvenlik çözümlerinin ortaya çıkması pratikte güvenlik sorununu çözmemektedir. O zaman, artan güvenlik önlemlerinin kimi ve neyi korumaya yönelik olduğunu sorgulamamız gerekir.

Globalleşme ve Devlet Terörü

⁵ İlk kez 1973 yılında yayınlanan kitap, özellikle bedevi Arapların kültür ve zihin yapılarını tanımlayan öğeleri gösterme iddiasındadır. Son baskısı 2002 yılında yayınlanan kitabın akademik değeri tartışmalı olsa da CIA tarafından “ulusal karakter” araştırmasının istihbarat analizleriyle ilgisini ortaya koyan değerli bir yapıt olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol18no3/html/v18i3a06p_0001.htm (Erişim: 28.01.2017).

⁶ El kitabının güncel sürümü için bkz. <https://armypubs.us.army.mil/doctrine/index.html> (Erişim: 28.01.2017).

Yukarıda değindiğimiz gibi, devletin klasik güvenlik kurumları “ulusal güvenlik” gibi görece geniş kapsamlı konularla ilgilendiklerinde bile son tahlilde toplumun suçtan ve şiddetten korunmasına, şiddet eylemleri üzerinden kamu otoritesinin aşındırılmasını önlemeye odaklanmışlardır. Hükümdarın uzun vadeli emellerinin hayata geçirilmesi ise şiddetin önlenmesinden (güvenlik) çok -mümkün olan durumlarda- “7/24” esasına göre üretilmesine (güvensizlik) bağlıdır; bilhassa muhalifler için “güvenli” bir alan bırakılmamalıdır. Hükümdarın bu konuda klasik emniyet kurumlarının imkan ve kabiliyetlerine güvenemeyeceği açıktır. Neyse ki *Neoliberal* yazarların sloganı haline gelen “Globalleşme” süreci bu konuda yeterince seçenek üretmiş sayılır. Bu süreci güvenlik ve şiddet olguları açısından kısaca irdelemekte yarar vardır.

Globalleşme ile birlikte modern devletin zayıfladığı ve görünmez hale geldiği yönündeki iddialar abartılıdır ve Neoliberal kaynaklıdır. Bu durum özellikle şiddet ve onun kültürel inşası söz konusu olduğunda böyledir. Günümüzde kırlardaki gerilla grupları ve kentlerdeki silahlı çeteler ve mafya gibi devlet-dışı aktörler dünyanın bazı yerlerinde şiddetin önemli faileri arasına girmiş olsa da devletler eliyle icra edilen şiddet ve terör odakta kalmaya devam etmektedir. Karakterindeki bazı ciddi dönüşümlere rağmen devlet hala şiddetin başlıca aktörüdür (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 6). Günlük dildeki kullanımları genelde yersiz olmakla birlikte, dünya üzerinde “devlet terörü” deyimini üreten koşullar hala görece yaygınlığa sahiptir.

Devlet terörü, devlet veya onun temsilcileri veya destekçileri tarafından bilhassa sivil bireylere ve topluluklara karşı bir baskı ve kontrol aracı olarak şiddet kullanılmasını veya kullanılma tehdidinde bulunulmasını ifade eder (Sluka, 2000). Örneğin hükümet yetkililerinin ve/veya etkili yazarların belirli kişi ve gruplara yönelik söylemleri böyledir. Bu söylemler emniyet ya da istihbarat kurumlarının desteklediği ya da göz yumduğu “ölüm mangaları” (death squad) tarafından icra edilen şiddetle birleştiğinde, her ikisi birlikte bir “terör kültürü” oluşturur.

Ölüm Mangaları

Hobbes (2013: 182) devletin koruması altındaki kişiler için özel savunma gücü gerekmediğini savunsa da uzun vadeli emelleri olan Hükümdarların doğrudan kendilerine bağlı infaz birimleri oluşturma eğilimi yeni değildir. Siyasal şiddete ilişkin literatürde, ölüm mangaları genellikle devlet düşmanı olarak tanımladıkları kişilere karşı yargısız (extra-judicial) infazlar gerçekleştiren, üyeleri doğrudan ya da dolaylı olarak hükümet ve/veya güvenlik güçleriyle gizli anlaşması olan grupları ifade eder (Sluka, 2000). Silah ve istihbarat temini dahil olmak üzere üyelik ve gizli anlaşmanın çeşitli formları bakımından ölüm mangaları ile güvenlik güçleri arasında az veya çok örtüşme vardır.

Özellikle orta ve güney Amerika’daki ABD destekli faşist rejimler, 1970 ve 80’li yıllarda nefret söylemi ve ölüm mangaları üzerinden ürettikleri terör kültürü sayesinde muhaliflerine karşı etkili operasyonlar yürütmüşlerdir. Özgün adlarıyla (Esquadrao da Morte- EM) ilk kez 1960’larda

Brezilya’da ortaya çıkan ölüm mangaları, kuruluş ve eylemleri itibarıyla *illegal* yapılardır; ordu ve polis teşkilatı içinde örgütlendiklerinde ise *extra-legal* (yasal ötesi) olarak nitelenmeleri daha doğrudur. Ölüm mangaları, eylemlerine göz yumulduğu ölçüde muhaliflerin sindirilmesi amacına hizmet ederler. Birkaç örnek vermek yararlı olabilir.⁷

1982-92 yılları arasında yaklaşık 150.000 kişinin yargısız infazını gerçekleştirmekle suçlanan El Salvador’daki ölüm mangalarının sloganı etkileyicidir: “Vatansever ol, bir rahip öldür!” Çoğu Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi El Salvador’da da toplumsal duyarlılığı yüksek olan Katolik din adamları sosyalist muhalefetin yanında yer almışlardı. Nitekim sadece 1977-80 yılları arasında 12 Katolik din adamı öldürüldü. 24 Mart 1980 günü San Salvador Başpiskoposu Oscar Romero’nun ayin sırasında öldürülmesi, ülkede on yıldan uzun sürecek iç savaşın fitilini ateşledi. Diğer meslek grupları da yargısız infazlardan muaf değildi. Örneğin sağlık çalışanlarının ölü bedenleri, muhaliflere gözdağı vermek amacıyla üzerlerine EM harfleri kazınarak teşhir edilirdi. Aynı zamanda bir Cizvit rahibi olan sosyal psikolog Ignacio Martín-Baró ve arkadaşlarının Orta Amerika’daki siyasal şiddet üzerine başlattıkları öncü çalışma ise dramatik bir biçimde tamamlandı. Martín-Baró, altı Cizvit rahibi arkadaşıyla birlikte 16 Kasım 1989 günü başkent San Salvador’daki Orta Amerika Üniversitesi kampüsünü basan paramiliter ölüm mangaları tarafından katledildi.

Peru’nun Japon kökenli devlet başkanı Alberto Fujimori ise iktidarda bulunduğu 1990-2000 arası dönemde özellikle sol sendikacılar ve siyasal aktivistleri tehdit olarak görmüştü. Halkın üçte ikisinin desteğine sahip olmanın verdiği güvenle muhaliflerini Maoist “Aydınlık Yol” ya da Marksist-Leninist “Tüpac Amaru Devrimci Hareketi” üyesi olmakla suçladığında, emrindeki anti-komünist ölüm mangası *Grupo Colina* harekete geçiyor, seri infazlar gerçekleştiriyordu. Grupo Colina üyelerinden bazılarının insan hakları ihlalinin mahkum olması üzerine Fujimori bunların affını öngören bir yasayı onayladı. Anayasa Mahkemesi bu yasayı anayasaya aykırı bulduğunda ise mahkemenin af kanunlarını inceleme yetkisini kaldıran bir yasayı onaylamaktan çekinmedi.⁸

Meksika’da 1929-2000 yılları arasında kesintisiz 71 yıl iktidarda kalan Kurumsal Devrimci Parti’nin (PRI) ilk kez muhalefete düştüğü 2000-2013 arası dönem, uzun vadeli emelleri olan Hükümdarlar için ölüm mangalarının uygun bir seçenek olabileceğini gösterdi. Partinin harekete geçirdiği ölüm mangaları, ülkede terör kültürünün egemen kılınması anlamında özgün bir başarı öyküsü yaratmıştı. PRI’nın yeniden iktidara geldiği 2013 yılında ülke genelindeki Her Gün Şiddet ortamının sona ermesi başarının en önemli kanıtı oldu.

⁷ El Salvador, Peru ve Meksika ile ilgili örnekler, başta *Wikipedia* olmak üzere İnternetteki açık kaynaklardan derlenmiştir.

⁸ Grupo Colina üyeleri 2010 yılında yargılandı ve 10 ila 25 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı. Fujimori ise çalkantılı bir siyasi kariyerin ardından 2009 yılında Grupo Colina’nın eylemlerinden sorumlu tutularak 25 yıla mahkum oldu.

6 Eylül 1968’de Kolombiya’nın Medellín kentinde düzenlenen II. Latin Amerikalı Piskoposlar Konferansının⁹ ardından, büyük toprak sahipleri ve sanayicilerden oluşan siyasal-ekonomik elite olan geleneksel desteğini çeken Brezilya Katolik Kilisesinin ülkedeki dışlanmış grupların demokratik uyanışına öncülük etmesi krize neden oldu. Kilise özellikle 80’li yıllarda gecekondu bölgesi (shantytown) dernekleri, kadın kulüpleri, *Squatter*¹⁰ dernekleri, kırsal işçileri savunma birlikleri gibi STK’ların kuruluşuna destek verdi. 1980’de Brezilya Ulusal Piskoposlar Konferansı yayınladığı bildiriye, sadece toprak ağaları ve kiralık silahşorları değil, devletin kendisini de ülkedeki yaygın şiddetin faileri arasında gösterdi. Sonuç, kırsal sendikalar, arazi hakkı iddiaları ve gecekondu dernekleriyle ilişkili rahip ve rahibelerin öldürülmesiyle zirveye ulaşan polis destekli bir yıldırma kampanyası oldu (Scheper-Hughes, 1992: 221).

Güvenlik Firmaları

Yurttaşlar için güvenlik hizmeti sunulması söz konusu olduğunda ise olgular globalleşmenin “devletsizleşme” (de-statization) anlamına geldiği iddiasını doğrular gibidir. Çünkü Neoliberal politikalar devletin halklar için güvenlik sağlama kabiliyetini sınırlarken “güvenlik hizmetinin metalaşması” sürecini hızlandırır. Dışlanan toplumsal kesimlerin tehdit olarak tanımlanması ve büyüyen gelir adaletsizliği özel güvenliğe olan ihtiyacı artırırken kaynakların eşitsiz yeniden dağıtımının ürünü olan özel mülkler, servetler ve teknolojik donanım gibi ayrıcalıklar polis teşkilatının karşılayamayacağı yüksek standartta güvenlik ihtiyacını koşullandırmıştır.

Neyse ki Neoliberal politikalar sayesinde yerel, özel güvenlik grupları devlet güvenliğinin yerini kolayca alabilmektedir. Çalışan sayısı bakımından nerdeyse devletlerin polis sayısı ile yarışan güvenlik firmaları bu yerini alma sürecinin en bilinen örnekleridir. Şiddet üretme kabiliyeti bakımından -yasal çerçeve dışında- nerdeyse sınırlandırılmamış olan bu firmalar, Hükümdarın konumunu pekiştirmesi açısından yaşamsal değerinde hizmetler sunabilecektir. Güvenlik firmaları kuruluşları bakımından “legal” olsalar da Hükümdarın uzun vadeli emelleri ile ilişkilendirildiklerinde *extra-legal* yapılara yaklaşırlar. Yurttaşların güvenlik ihtiyacını karşılamaktan çok -yasal bir sorumluluk üstlenmeden- güvensizlik ortamı yaratmak için istihdam edilmeye elverişlidirler. Onların bu özelliği anlaşılmadan muhalifleri sindirme kabiliyetleri kavranamaz.

Güvenlik ve -bir ölçüde- istihbarat firmalarının demokratikleşme ile birlikte çoğaldığını gözlemek ilginçtir. Hatta J. Holston ve A. Appadurai (1999: 201) uluslar demokratikleştikçe güvenliğin özel ve piyasa formlarının kullanımının arttığını, böylece demokratikleşmenin “devlet

⁹ Latin Amerika’daki Katolik din adamları açısından bir dönüm noktası teşkil eden bu Konferansta, “yoksul lehine tercih” (preferential option for the poor) olarak özetlenebilecek bir dizi karar alındı. Marksist öğeler içerdiği iddiasıyla Vatikan’ın tepkisini çeken Medellín kararlarının hayata geçirilmesine yönelik girişimler, El Salvador’dan Arjantin’e kadar geniş bir coğrafyada Katolik din adamlarını sağcı-faşist rejimlerin hedefi haline getirdi. Yorumlar için örneğin bkz. <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/159.pdf> (Erişim: 28.01.2017).

¹⁰ Brezilya’ya özgü bir dezavantajlı toplum kesimi. Bir bina ya da araziye izinsiz yerleşenleri ifade eder. Bizdeki karşılığı *fuzuli şâgîl* gibi görünse de bu hukuk terimi sosyolojik bir olguya gönderme yapmaz.

benzeri” (para-state) doğrudan şiddetin kendine ait formlarını da beraberinde getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Globalleşme konusuna eleştirel yaklaşan Appadurai’ye göre (2006: 35-48), globalleşme pek çok yönden sömürü ve eşitsizliğe dayalı kapitalizmin yayılmasıyla bağlantılıdır; zengin ve fakir arasındaki kutuplaşma arttıkça “öfke ve şiddetin coğrafyası” da genişlemektedir. Uzun süren bir iç savaşın ardından Neoliberal politikalara ve demokrasiye geçiş bağlamında yeni şiddet ve güvensizlik formlarının zuhur ettiği El Salvador bunun tipik örneğidir. Savaşın bu ülke halkında yol açtığı bilişsel ve davranışsal değişiklikler toplumu bir *dehumanizasyon* sürecine taşıdı. Bu süreç, insan türünün dört önemli kabiliyet açısından güçsüzleştirilmesi anlamında gelmektedir: Berrak düşünme kabiliyeti (1), içtenlikle iletişim kurma kabiliyeti (2), ötekinin acısına duyarlı olma (3) ve umut (4) (Martín-Baró, 1989: 14).

Militarizasyon ve Militarizm

Fransa kralı VII. Charles’ın (1403-1461) 12.000 kişilik ordusuna bakılırsa, haleflerinden XVI. Louis’nin (1754-1793) 180.000 askeri önemli bir avantaj sayılmalıdır. Yine de 1789’daki devrim sırasında kralın yanında değillerdi. Napolyon ise iki milyondan biraz fazlasına komuta ederken yenilgiye uğradı. O günden bu yana yaşanan gelişmeler Montesquieu’nün kehanetini doğrulamış gibidir: “Askerlere sahip olmak, askerlerden başka bir şeye sahip olmamakla sonuçlanacak ve biz kısa zamanda Tatarlara benzeyeceğiz”¹¹ (Jouvenel, 1962: 6, 149). Günümüzde muhaliflerin imhasına niyetlenmiş bir Hükümdarın geniş toplumsal desteğin de en az sayısal üstünlükler kadar değerli olduğunun farkında olması gerekir. Ülke içindeki bütün nüfusun toptan bir savaş ya da totaliter bir barış için seferber edilmesi, Hükümdarın yeni kavram setleri ile düşünmesini gerektirir ki “militarizasyon” da (askerleşme) bunlardan biridir.

Özellikle “milli birlik ve beraberlik” söylemi üzerinden belirli bir ulusal-etnik kökene yapılan göndermeler, aynı kökeni paylaşmayanlara yönelik şiddetin “meşru” kılınmasında etkili olabilmektedir. Buradan türetilen “askerleşme” (militarisation), sivil toplumun kendisini şiddetin üretimi için örgütlediği, karşıtlık ve gerilim içeren bir toplumsal süreci ifade eder (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 7). Bir başka deyişle, sivil toplum şiddetin kültürel yeniden inşası ve üretilmesi üzerinden kendi karşıtına (anti-sivil) dönüştüğünde askerleşmiş demektir. Hobbes’un (2013: 101) sivil toplumun karşıtını “herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu doğa durumu” olarak tanımlaması anlamlıdır. Hükümdarın bunu “askerleşmiş toplum” olarak anlaması yararlıdır.

Askerleşmiş toplumlarda, teknik olarak “barış” hali geçerli olsa bile savaş daima zihinlerdedir (Gusterson, 2007: 156). Hükümdar çoğu kez askeri tasavvurları popüler kültüre mal edecek bir iletişim ve eğitim stratejisi üzerinden bunu başarır. Askeri etkinliğin devletin en yüce çıkarı olarak sunulması, ulusal tarihin askeri eylemleri meşrulaştıracak şekilde yeniden inşası bu kapsamda sayılabilir.

¹¹ Jouvenel’in alıntılıdığı metin için bkz. Montesquieu (1998: 317).

Toplumsal yaşamın askerileşmesi, zihnin gittikçe artan bir askerileşmesini yaratabilir. Bu durum basit ya da mekanik bir etki olarak anlaşılmamalıdır. Aksine, kişiler arası ilişkilere hakim olan nerdeyse kontrolsüz haldeki şiddetin düşüncenin askeri formlarının artan üstünlüğü ile ilişkili olduğu konusunda şüphe yoktur. Bu psiko-sosyal askerleşmenin en ciddi etkisi, var oluşun -toplumsallaşma süreci ile taşınan- “normal” bir yolu olduğunda ortaya çıkar. Yoksulluktan kurtuluşun yolunu bütün yoksulları öldürmekte gören çocukların durumu böyledir (Martín-Baró, 1989: 18).¹²

Militarizasyon, askeri yapılar ve usullerle sivil yaşamın bazı yönleri arasındaki doğrudan bağlantıya dikkati çekerken “militarizm” militarizasyon süreçlerinin “doğal” olarak takdim edildiği daha geniş bir kavrama gönderme yapar (Samimian-Darash ve Stalcup, 2016: 8). Militarizmin etkilerini TV kanallarına sıkça konuk olan savaş uzmanlarının çeşitli silahlar hakkındaki açıklamalarında gözlemek mümkündür. Bu açıklamalarda belirli metaforlar (örneğin etnik temizlik, temiz bomba vs.) kullanılarak potansiyel kurbanlar *dehumanize* edilirken onları öldüren silahların *humanize* edildiğine sıklıkla tanık oluruz. Keza, öldürülen bir terörist “etkisiz hale” getirildiğinde ya da hayatını kaybeden bir güvenlik görevlisi “şehadet şerbeti”ni içtiğinde, acıların hafifletilmesinden çok insan ölümünün en dramatik formları belirli ritüel ve metaforlar üzerinden doğallaştırılmaktadır.

İşte güvenlik firmaları ya da ölüm mangaları gibi yapıların yaydığı şiddet ancak ölümlerin “doğal” karşılandığı askerleşmiş toplumlarda meşruiyet kazanabilir ve Hükümdarın gündemine hizmet edebilir. Hizmetin başarı göstergesi ise oldukça yalındır: Bir muhalif ya da “marjinal” olarak, gece yarısı kapınızı çalanların polis olmasını dilediğinizde Hükümdar amacına ulaşmış demektir.

Kurbanlaştırma (Victimisation) Ya Da “Ideocide”

Topyekûn imha sürecinde Hükümdarı en çok düşündüren konuların başında muhaliflerin de “insan” olduğu gerçeği gelir. Bu gerçeğe yüzleşmek kolay değildir ve özellikle takipçilerin desteğinin garantilenmesi bağlamında riskler barındırır. Hedef topluluk ve grupların, “sapkınlık” iması içeren bir dizi tanımlama ve etiketleme üzerinden toplumun geri kalanından ayrıştırılması uygun bir çözüm olarak görünmektedir.

Bu çözümün hayata geçirilmesinde başlıca rol -burada ayrıntısına girmeyeceğimiz- devletin ideolojik aygıtlarına düşer. Devlet, kurbanların parazit, pislik, sülük, süprüntü vb. sıfatlara layık “alt-insanlar” (sub-humans) olduğu ve ulusal bünyenin kanserli hücreleri oldukları şeklindeki ideolojik argümanın doğruluğu kendinden menkul kanıtlarını sunarak katiller ve kurbanları arasında bir ayırım yaratmak suretiyle büyük ölçekli kısımları kolaylaştırır (Appadurai, 2006: 56).

Muhaliflerin Hükümdar karşısındaki durumunu kavramak için birey ve topluluk arasındaki ayırımın ötesine geçmek gerekir. Muhalif(ler) salt bu ikisi üzerinden anlaşılamaz; onlar alelade bireyler

¹² Martín-Baró, çalışmasının başında (1989: 6) 1987 yılının Nisan-Mayıs aylarında El Salvador’da “toplumsal sınıf kavramının oluşumu” üzerine yürüttükleri bir araştırma projesinden bahseder. Bu projede farklı toplumsal sınıflara mensup çeşitli yaşlardaki 200’ün üzerinde çocukla mülakat yapılır. “Hiç yoksul insan kalmaması için ne yapmak gerekir?” sorusunu, üst sosyoekonomik sınıflardan çocukların çoğu şöyle yanıtlar: “Hepsini öldürmeli!”

ya da topluluklar değildir. Sayılarının az olması ya da zaten azınlık olmaları tehlikesiz oldukları anlamına gelmez. Aksine, bu halleriyle ulusal saflığın (purity), birlik ve beraberliğin başarılmasının önünde engel oluştururlar; “kurban” seçilmeleri bundandır. Kurban kavramı, toplumsal olarak inşa edilmiş özel acıları (suffering) açıkladığı gibi Hükümdarın kendi iktidarını güvenceye almak için bu acıları nasıl kullandığının anlaşılmasını da sağlar. Bununla birlikte, Toplumsal Acı, Her Gün Şiddet ve Terör Kültürü kavramları daha çok kurbanların içinde bulunduğu koşulları ve kurban olma halini (victimhood) açıklamak için kullanılır (Samimian-Darash ve Stalcop, 2016: 7).

Başarılı bir kurbanlaştırma için, Hükümdarın karşıt ideolojiler temelinde yürütülecek bir siyaseti desteklemesi gerekir. Nitekim günümüzün parçalanmış siyasal dünyasını damgalayan en önemli gelişme, gruplar arasında şüphe ve belirsizliği yoğunlaştıran ideolojilere dönüşür. Appadurai (2006: 1-13) bunu “Ideocide” (ideolojik öldürme) olarak adlandırır. Ona göre ideocide, bütün bir ulusu ve yaşam tarzlarını hedef alan ideolojik bütüncülüğün (totalism) yeni bir formudur. İdeocide kaynaklı terörizm, askeri ve sivil alan arasındaki çizgiyi belirsizleştirir; ulusal kimlik, devlet gücü ve etnik-ulusal saflık konularındaki endişeleri yoğunlaştırmaya yarar.

Tahakküm Hiyerarşisi

Muhaliflerin topyekûn imhası söz konusu olduğunda, Hükümdarın bu şiddeti sonsuzca, eş deyişle öldüresiye uygulaması gerekir. Bu şiddet, herhalde Hükümdar adına bir “tahakküm hiyerarşisi” (dominance hierarchy) oluşturuluncaya değin devam edecektir. Hükümdarın yeterli güce ulaştığında muhaliflerine karşı kahır ve şiddete yönelmesini, İbn Haldun (1989: 353) nefsin arzu ve talepleriyle açıklamıştı. Demek ki bu süreçte Hükümdarın “insan” olduğunu gösteren nerdeyse tek kanıt, kahır ve şiddete olan iştahıdır.

Hayvanlar âlemindeki şiddetin “ölümcül” (lethal) formları antropologların ilgisini çekmiştir. Toplumsal hayvan grupları içindeki (intra-group) çatışmaların biyolojik kökenleri incelendiğinde, doğal seçilimin (seleksiyon) esasen bu tür çatışmaları desteklediği görülmektedir. Özellikle baskınlık hiyerarşisinin tahkimi çatışmaya ihtiyaç duysa da bu çatışmalar ölüm ve yaralanmaları asgari kılacak şekilde *ritualize* olma eğilimindedir. O kadar ki tek başına yaşayan avcı kara hayvanları arasında bile başlıca çatışma düzenleme tarzı ritualizasyondur. “Törenselleştirme” olarak çevirebileceğimiz ritualizasyon, çatışmaların biyolojik olarak programlanmış teslimiyet ve taviz (appeasement) jestlerinin eşlik ettiği öldürücü olmayan darbelerle sona ermesini ifade eder. Örneğin zehirli yılanlar kavga ederken keskin dişlerini hasımlarına geçirmektense güreşmeyi tercih ederler, sivri gagalı kuşlar birbirlerinin gözlerini galamazlar. Keza, kurtlar kavga sırasında rakiplerinin boğazını ısırılmazlar (Marinoff, 2014: 5).

Bölgesel (territorial) ya da hiyerarşik anlaşmazlıkların çözümünde rutin biçimde rakiplerinde ölümcül yaralar açan hayvanların kısa sürede nesli tükenirken, bu gibi çatışmaları ritualize etmiş hayvanlar yaşam mücadelesinde daha avantajlı durumdadırlar. Özetle, doğal seçilim her türlü

çatışmayı değil çatışmanın ritualize edilmiş formlarını desteklemektedir. Genel kural şudur: Doğa bir türü ölümcül silahlarla (zehir, diş, boynuz, pençe vs.) donattığında, daima bu silahların rakipler arasında ayrımsızca kullanılmasını önleyecek uygun araçları da sağlar (Marinoff, 2014: 5).

İnsan türü söz konusu olduğunda ise doğal seçilimin bu oldukça ironik ekonomisi işlemez. İnsanlar ölümcül silahlardan yoksun biçimde dünyaya geldiklerinden biyolojik olarak programlanmış teslimiyet ya da taviz jestlerine ihtiyaç duymazlar. Onları rakiplerine ölümcül darbeler indirmekten ancak “kültürel” evrimin ürünü olan bazı özel jestler (beyaz bayrak sallamak, elleri havaya kaldırmak, diplomasi, ateşkes gibi) alıkoyabilir. Yine de muhaliflerini yok etmeye azmetmiş bir Hükümdarın bu gibi jestleri onurlandırması düşük bir olasılıktır.

Öyleyse, Hükümdar extra-legal ya da illegal yapılar üzerinden “farklı” olana sonsuzca şiddet uygulamaya yöneldiğinde, artık çıldırdığını varsayabiliriz.

YENİDEN DAĞITIM YA DA “BAĞIMLI” KILMA STRATEJİLERİ

“Her kim ki gümüşe, mücevhere, sığırlara ve koyunlara sahiptir; tahıla sahip olanın kapısında oturacak ve bütün zamanını orda geçirecektir.” Tahıl üzerindeki kontrolün halklar üzerindeki kontrole dönüştürülebileceğini ima eden bu söz bir Sümer kil tableti (M.Ö. 3200-2000) üzerinde yer almaktadır (Paulette, 2016: 85). Demek ki uzun vadeli emelleri olan Hükümdarlar ekonomik ödül veya mahrumiyetlerin muhalifleri dize getirmedeki rolünün hep farkında olmuşlardır. O kadar ki muhaliflerin kaynaklara erişiminin etkin kontrolü, yargı ve emniyet üzerinden yürütülecek kahır ve şiddet pratiklerine olan ihtiyacı azaltabilir. “Kontrol” kavramını, iktidarın üretildiği araçlar olan “kaynaklara erişimi kısıtlayabilme kabiliyeti” anlamında kullanıyoruz. Bir toplumdaki iktidarın nihai doğası ve etkinliği, çok sayıdaki iktidar kaynağını tekelleştirmenin kolaylık derecesinden kaynaklanır (Earle, 2013: 16-17).

Yargı ve emniyet teşkilatı üzerinden üretilen şiddet muhalifleri geriletmek için etkili olsa da onları tümden yok etmek için yetersiz bir araçtır. Arendt’in (2012: 93) işaret ettiği gibi, eyleme girdiğimizde yaptığımızın nihai sonuçlarını kesin olarak asla bilemeyeceğimize göre, şiddet ancak “kısa vadeli” amaçlar güttüğü zaman rasyonel kalabilir. Bunun Hükümdar için anlamı açıktır: Şiddetle geriletilmiş olsalar bile varlık sürdürme (subsistence) çabalarında başarılı oldukları sürece muhalifler endişe kaynağı olmaya devam edeceklerdir; Hükümdarın uzun vadeli emelleri açısından ekonomik anlamda da kendilerini güvende hissetmemeleri gerekir. Yargısal, askeri ve diğer cebri kaynakları etkili biçimde tekelleştiren Hükümdarlar bile amaçlarına ulaşmak için ekonomik ve siyasal kaynaklara ihtiyaç duyarlar (Levi, 1988: 19).

Bununla birlikte, kaynaklar üzerindeki kontrol salt muhaliflerin yaşamını zorlaştırmakla kalmamalı, Hükümdarın takipçilerini ekonomik anlamda kendisine (devlete değil) “bağımlı” kılacak çözümleri de içermelidir. Ancak yargı ve emniyette olduğu gibi bu alanda da belirli sınırlılıklar söz konusudur. Ekonomik kaynaklar daha yoğun kullanılma kabiliyeti ve “maksimizasyon” açısından içsel

olarak sınırlandırılmıştır. Bütün Hükümdarların yağmacı (predatory) olduğu¹³ varsayımından hareket eden Margaret Levi (1988: 1-9), gelir oluşturma politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip başlıca üç sınırlama tespit eder:

- 1. Diğer toplumsal aktörlerle bire-bir görelî pazarlık gücü:** Maddî kaynakların yöneten ve yönetilenler arasındaki dağılımının bir işlevidir. En önemli kaynak, maddî bir temele sahip olan ve “nicel” olarak ifade edilebilen kaynaklardır. Meşruiyet, statü ve otorite gibi kaynaklar maddî kaynaklardan türerler.
- 2. İzleme ve uygulama birimlerinin işletilmesinden ve ihlallerin cezalandırılmasından kaynaklanan işlem maliyetleri:** Bunlar daha çok ölçme (kaynakların dağıtımı), izleme (yurttaşlar ve devlet memurları), yaratma (kurumsal kurallar ve toplumsal aktörlerle sözleşmeler) ve uyuma zorlama (cebri araçların işletilmesi) ile ilgilidir.
- 3. Yağmacının kendi indirim oranı:** Hükümdarın bireysel zaman-ufkuna (time-horizon) ve algılanan yönetme güvenliğini tayin eden indirim oranıdır. Hükümdarın bugüne göre geleceğe verdiği değerle, bir başka deyişle iktidarda ne kadar kalacağına ilişkin öngörüsü ile ilgilidir. Örneğin bir askeri çatışma riski indirim oranını yükseltecektir.

Bu sınırlamalar, ekonomik yapı ve üretim araçlarının dağılımı, uluslararası bağlam ve mevcut hükümet biçimi üzerinden yağmaya konu kamu gelirlerinin miktarını tayin eder. Keza, giderlerde ciddi bir artışı göze almadan kamu gelirlerinin Hükümdarın kişisel serveti gibi kullanılma kabiliyeti sınırlıdır. Bu gelirleri yöneten kurumları ne iseler o yapan özellik, -en azından ilkesel düzeyde- uyrukların işlerini ve hayatlarını kolaylaştırmak, “kamusal” nitelikli işleri yürütmek için örgütlenmiş olmalarıdır.

Öte yandan, muhaliflerin topyekûn imhası yüksek maliyetli bir projedir. Kaynaklara erişimin klasik vergilendirme ve mali yaptırımlarla kontrolü ise Hükümdara ve destekçilerine uzun vadeli emelleri açısından yeterli avantaj sağlamaz. Hükümdar, vergi toplama işine arız olan içsel sınırlılıklardan kurtulabildiği ve ekonomik “artık”a el koymanın daha yaratıcı yöntemlerini bulabildiği ölçüde imha işinde ihtiyaç duyacağı kaynakları tedarik edebilir. Ekonomi üzerindeki kontrol, insanların yaşamı üzerinde kurulan doğrudan ve maddî bir iktidardır. Hükümdarın iktidarı, tahsis edebildiği toplam ekonomik artık’a dayalıdır (Earle, 2013: 85, 129).

Kandaşlığa dayalı *heterarşik* örgütlenme biçiminin (societas) egemen olduğu “eşitlikçi” topluluklarda, üretim-dağıtım süreci çoğunlukla otoritesi asaletinden ve/veya cömertliğinden kaynaklanan bir şefin gözetiminde yönetilir. Cömertlik şefin iktidarını damgalayan temel özelliktir. Böylesi topluluklarda şef ancak kendi çıkarını gözetmediğini her vesile ile kanıtlayarak iktidarını koruyabilir; olası rakiplerinin muhalefetinden ancak yanında hiçbir şey tutmayarak sakınabilir (Altun,

¹³ Levi'nin “Yağmacı Yönetim Kuramı” (The Theory of Predatory Rule), yöneticilerin mübadeleyi kolaylaştırmak ve kendi marjinal getiri oranlarını artırmak için yapıları planladıklarını varsayar (1988: 10-13).

2015: 94-95). Şef takipçilerine karşı daima “hesap verebilir” olmak zorundadır. Eşitlikçi toplumsal düzen, potansiyel veya fiili bir liderin kendisinden memnun olmayan takipçileri tarafından terkedilebilmesinin kolaylığına dayalıdır.

Gıdanın kolektif yönetimi ve karşılıklı işbirliğine ihtiyaç duyan, hiyerarşiden yoksun küçük topluluklarda “ortak ambar” işlevi gören büyük binaların yokluğu, artık’a el koyan merkezi bir örgütlenmenin de yokluğunu ima eder. Bu topluluklarda tapınak ve saray benzeri yapıların bulunmayışı aynı ölçüde anlamlıdır. Kuzey Mezopotamya ve doğu/güneydoğu Anadolu’nun M.Ö. 7. binyıla tarihlenen en erken yerleşimleri böyledir (Frangipane, 2010: 81). Keza, Çatalhöyük yerleşiminde açık alanlar bitişik nizamdaki hane gruplarına münhasır iç avlular şeklindedir. Bir otoritenin ya da topluluk adına ayinlerin (ritüel) icra edildiği “kamusal” alanlar bulunmaz. Yaygın tanrıça heykelcikleri ve duvar resimleri, dinselğin sembolik ve ritüel boyutlarının “hane içi” ile sınırlı olduğunun kanıtıdır. Nitekim depolama da ortak değil hane içidir (Frangipane, 2010: 83).

Sınırları az çok belirli bir toprak parçası üzerinde *hiyerarşik* biçimde örgütlenmiş (civitas) devletli-uygar toplumlarda ise siyasallık büyük ölçüde “devlet kurmak” (state-making) projesinin gerektirdiği eylemlerle damgalanmış durumdadır. Bu toplumlarda devlet kurmak, çoğu kez zannedildiği gibi salt siyasal ve toplumsal felsefe alanındaki soyut çalışmalardan ya da otorite, kural, görev ve bağımlılıkla ilgili mevcut anlayışların yeniden tanımlanması çabalarından oluşmaz. Devlet kurmak, temel gıdaların ve kaynaklarının dağıtım ve üretimi üzerinde kontrol gerektiren bir dizi “güç kapma” (power grabs) eylemini de içerir (Paulette, 2016: 103). Yağma ve gasp, bu tür eylemlerin arkaik formlarını oluşturur.

Tayınlama Ya Da “Tanrıları Beslemek”

Devletli toplumlarda Hükümdarın muhalefeti sindirme gücü, tam olarak üretim ve mübadele üzerindeki kontrol kabiliyetine bağlıdır. Bunun için kaynakların yeniden dağıtımının olabildiğince siyasallaştırılması anlamlıdır. Hükümdar bu sayede politik ekonomiden elde edilen “artık”ı askeri ve ideolojik gücünü geliştirmek ve muhalifleri denetim altına almak için kullanabilir; doğrudan kendine bağlı silahlı muhafızlar, toplumu etkileyen şair ve yazarlar, bilginler, rahipler, büyücü ve sihirbazlar besleyebilir; kulakları her haneyi dinleyen bir istihbarat ağı oluşturabilir.

Hükümdarlar bu gibi kurumsal bağımlılıkları genellikle “tayınlama” (rationing) olarak bilinen yöntem üzerinden güvenceye almışlardır. Kaynakların yeniden dağıtımının arkaik formunu temsil eden tayınlama, çalışması karşılığında bir kimseye sağlanan temel ihtiyaç maddelerinin standartlaşmış formunu temsil eder. Tayınlama, mesaisini Hükümdarın hizmetinde geçiren bağımlıların toplam üretim üzerinden yapılan ödemelerle beslenmesini mümkün kılar. Antik Mezopotamya’da (Geç Uruk Dönemi) ödemeler genellikle tahıl cinsinden yapılırdı. Erken Hanedanlık (M.Ö. 2900-2350) ve Akad (M.Ö. 2350-2200) dönemlerine tarihlenen saray tipi muhkem yapıların tahıl depolamaya mahsus büyük odalar veya silolar içermesi bundandır. Devletin kontrolü altındaki topraklardan kaldırılan ürün

bu “depo+saray”larda toplanır, dağıtım buralardan yapılırdı. Buralardan aynı zamanda krala ait işliklerde, dokuma tezgâhlarında, tahıl öğütmede, ekmek yapımında, bira imalinde vs. çalışan kadın ve erkek işçilere, saray çalışanlarına da tayın verilirdi (Paulette, 2016: 94-95). Muhasebe kayıtları bu malların çalışanlara statülerine göre nasıl dağıtıldığını göstermektedir.¹⁴

Bununla birlikte, kaynakların merkezde toplanmasının görünürde bir vergilendirme ya da haraca bağlama anlamına gelmediği bilinmelidir. İnsanların ürettikleri değerlerin bir kısmından Hükümdar lehine gönüllüce feragat ettiklerinde mutlu olmalarını sağlamak gibi zor bir işi rahiplerin başarmış olması önemlidir. Antik toplumlar açısından ürünün belirli bir kısmını tanrı(lar) için ayırmak makul ve kutsanan bir davranıştı. Rahipler, bu amaçla bugün pek ikna edici görünmese de özgün sayılabilecek bir söylem geliştirmişlerdi: Asıl amaç “Tanrıları beslemek”ti. Her kent devletinin bir koruyucu tanrısı vardı ve sarayın ya da tapınağın ambarlarına yapılan teslimatlar bu tanrıların beslenmesi içindi. Bununla birlikte, halk tapınağa girip tanrıyı yemek yerken izleme hakkına sahip değildi. Ancak bayramlarda ve *cultic* etkinliklerde tanrının bir temsili tapınak dışına çıkarılarak halka gösterilirdi (O’connor, 2015: 42).

Rahiplerin bu ve benzeri söylemlerinin maddi arka planını tahmin edebiliriz: Tayınlama sistemi ancak ekonomik açıdan anlamlı bir artışın varlığında işler. Hükümdar ancak bu sayede üretim dışı bağımlıları besleyebilir. Artık-tayın dengesinin korunması, üretici güçlerin görece az gelişmiş olduğu toplumlarda geleneksel geçim ekonomisinin sınırlarının zorlanmasını gerektirir. “Ekonomik maksimizasyon” odaklı bu sistemin bekası açısından üretici güçler ve bilhassa emek daima “ulvi” amaçlar için seferber edilmelidir.

Beyne Giden Yol Ya Da “Gastro-Politik”

Görüleceği gibi, Antik Mezopotamya’da devlet kurma işi büyük ölçüde *gastro-politik* önlemler üzerinden başarılmaktadır. Gıda etrafındaki toplumsal etkileşimlerden doğan gastro-politik’i, kabaca “gıda ve gıda kaynakları üzerindeki çatışma ve rekabetin yarattığı gerilimin yönetilmesi” olarak tanımlayabiliriz. Gıda, kişiler ve gruplar arasında kan ve spermin sağladığından daha güçlü bir akrabalık sistemi yaratırken kendisi üzerinden bağlantılı hale gelen *heterojen* kişi ve grupların *homojenleşme* olasılığını artırır (Appadurai, 1981: 507). Buna göre gastro-politik, gıda ile ilişkili anlamların, gıdanın siyasal, dinsel ve diğer toplumsal amaçlarda tüketimi ve sunumu üzerinden manipüle edilmesini de içerir.

Gıdanın bu özelliği sayesinde ki tayınlama “alan el” (bağımlılar) ile “veren el” (Hükümdar) arasında *ataerkil* bir anlaşma yaratır. Bu anlaşmaya -farklı bir bağlamda da olsa- ilk kez gönderme

¹⁴ Babil kralı *Nabu-apla-iddin* (M.Ö. 888-855) döneminde Uruk tapınağına sunulan adaklardan sağlanan günlük etin dağıtımını düzenleyen kurallar statüler hakkında fikir vermektedir: Kral için kürek kemiği, but, sırt, bir bacak ve kaburgadan alınmış etler; başrahip için yürek, bir böbrek, *nasrapu* ve kürek kemiğinden kesilmiş bir parça; şarkıcılar için kelle vs. Liste bu şekilde devam eder; etin geri kalanı diğer alt rütbeli rahipler, şarkıcılar, bira yapımcıları ve fırıncılara dağıtılır. Penisin ise neden açılara bırakıldığı açık değildir (O’connor, 2015: 44).

yapan herhalde İbn Haldun (1989: 463) olmuştur: “İhsanıyla birini yetiştiren kimse ile onun ihsanıyla yetişen kişi arasında hususi bir bağlanmış husule gelir. Bu bağ da kölelik ve anlaşma vasıtasıyla husule gelen bağlantı yerini tutar, arada nesep bağı olmadığı halde yakınlık sağlamlaşır ve nesepten husule gelen fayda elde edilir.”

Üretici güçlerin düşük düzeyi nedeniyle Antik Mezopotamya’da gastro-politik nerdeyse tümüyle tahılın ekimi, hasadı, depolanması ve dağıtımı ile ilgiliydi. Günümüzde ürünler çeşitlenmişse de yeniden dağıtımın temel mantığı -en azından devletin sürekli inşa halinde olduğu toplumlarda- değişmemiştir: Yaşamsal olan aynı zamanda siyasal olandır. Siyasal hedeflere ulaşmanın kolay ve kestirme yolu insan bedeninden geçer ve çoğu Hükümdar takipçilerini kendisine gastro-politik açıdan “bağımlı” kılmadığı takdirde uzun vadeli emellerine veda etmesi gerektiğinin farkındadır.

Bağımlılık ve Sadakat

Hükümdarın gözünde “devlet kurmak”, temel ihtiyaçlarını karşılamada kendisine güvenen bağımlı bir emek gücünün yaratılması demektir. Bağımlıların Hükümdar karşısındaki durumunu Sümer kil tabletlerinden okumak mümkündür. Örneğin bugünkü Irak’ın güneyindeki antik Shuruppak (Fara) kent devletinde, tayın alanlara “ekmek yiyenler” anlamında *lu-lu-ninda* denirdi. Tayın dağıtılan kişilerin adlarını, statü ve mesleklerini içeren kil tablet arşivleri, çevresinde geniş halk kitlelerinin örgütlendiği güçlü bir yönetsel merkezin varlığını kanıtlamaktadır (Martin, 1988: 98-99). Tayın listelerinde adları yer alan bireylerin, evcil hayvan sürülerinin muhasebe kayıtlarına paralel biçimde ve açıkça aynı terimlerle kaydedilmiş, eş deyişle “sürüleştirelmiş” olması anlamlıdır (McC. Adams, 2004: 46).

Ekonomik bağımlılık çeşitli formlarda olabilir: Bazıları kendisini varlıklı bir patrona ya da saraya bağlı halde bulurken bazıları hizmeti karşılığında yüklü maaşlar ya da tayınlarla destekleniyor olabilir; bazıları büyük toprak tahsisleriyle bağımlı hale gelmiş olabilir. Bu bağımlılık yapısı toplumsal merdivenin her bir basamağında tekrarlanarak büyür ve nihayet bütün hane halklarını içine alan çok katmanlı bir yapıya evrilir (Paulette, 2016: 99). Bu yapıda bağımlılara ödenen tayınlar özgür işçilere ödenen ücretten işlevsel açıdan farklılık gösterir. Tayın üretimden çok sadakatin karşılığıdır; tayın verilenler Hükümdar için çalışmaya zorlanan ya da çeşitli nedenlerle buna mecbur kalan yarı-özgür işçilerdir. Hükümdar ve takipçilerinin genişleyen serveti için başlıca temel, emeğin kontrolüdür (Frangipane, 2010: 80).

Ekonomik artık’ın dağıtımının tek elden yapıldığı durumlarda bireyler biyolojik varlıklarını büyük ölçüde mevcut tayınlama mekanizmasına eklemlenerek güvenceye alabilirler. Devlet kurma sürecinin başında Hükümdarlar çeşitli önlemlerle üretimi artırmaya odaklandıklarından, üretim ve dağıtım sürecinde büyük ölçüde “herkese ihtiyacı kadar, herkesten yeteneğine göre” ilkesi egemendir. Aşağıdan yukarı doğru yönelen mal ve emek akışının karşılığı, yukarıdan aşağı doğru -tayınlama dahil- bir dizi dinsel ve siyasal içerikli hizmetle ödenir. Özetle, “karşılıklılık” temelinde kurulmuş bir

işleyiş söz konusudur (Frangipane, 2002: 290). Bu işleyişte Hükümdar ve takipçileri arasındaki alışveriş, bir “alan el-veren el” ilişkisinden çok tarafların eşit, yükümlülüklerin karşılıklı olduğu bir “arasında” ilişkisi yaratır. Üretim sürecine ve tayınlama mekanizmasına katılım iki tarafın da yararına olduğundan teşvik edilir.

Nüfusun önemli bir kısmı merkezi olarak yönetilen bir yeniden dağıtım sistemi tarafından desteklendiğinde ise Hükümdar rıza ve itaati satın almaya yeterli bir artık’ı kontrolünde tutmaktadır. Öyleyse kartları yeniden dağıtmanın vakti gelmiş demektir. Çünkü ekonomik artık büyüdükçe kaynaklar üzerindeki rekabet de yoğunlaşacak, Hükümdarı bekleyen riskler artacaktır. Mekanizmaya dahil olmanın temel koşulu artık Hükümdara sadakattir; sadakatleri konusunda şüphe uyandıranların mekanizmanın dışına itilmesi siyasal açıdan meşrudur. Bunlar için kaynaklara erişim imkansız değilse de zordur; yeterince güçlülerse Hükümdarla mücadeleye girişecekler ya da kendilerine başka yaşam alanları aramak zorunda kalacaklardır.

Görüleceği gibi, muhaliflerini yok etmeye azimli bir Hükümdar için devlet, uyruklarının barış ve esenliğini gözeten bir aygıt olmaktan çok “bağımlılık ve kontrolün organize yapısı” işlevi görür. Antik Mezopotamya örneği bize göstermiştir ki Hükümdar için tayınlarla beslenebilecek bağımlı sayısı, daha doğrusu el konulan artık’ın yaklaşık “besleme kapasitesi” kritik önemdedir. Bağımlılıkların “kurumsal” hale getirilebilmesi için merkezileşmiş *depolama* (storage) ekonomisinin çekim gücünün artırılması zorunludur. Bu ise ancak yönetsel araçların üretken kapasiteyi sonuna kadar zorlayıp artık’ın devlet hazinesine aktarılmasını güvenceye alacak biçimde tasarlanmasıyla mümkündür (Paulette, 2016: 95). Bunu yukarıda “ekonomik maksimizasyon” olarak adlandırmıştık. Mal ve emek akışı, daha fazla insanı akışın yoğunlaştığı yere doğru çekecektir. Aşağı Mezopotamya’nın Uruk gibi ilk kent yerleşimleri böyle ortaya çıktı. Uruk devlet sisteminin başlıca ekonomik özelliği, ekonomik artık’ın ve onun tayın formunda dağıtımının merkezileşmesi idi (Frangipane, 2010: 80).

Büyücüler, Bilginler ve Rahipler

1902-3 ve 1931 yıllarında antik Shuruppak kentinde yapılan kazılarda¹⁵ *Erken Hanedanlık-IIIa* dönemine (M.Ö. 3. binyıl ortası) tarihlenen toplam 32 adet silindir biçimli silo bulunduğu (Martin, 1988: 47, 110) hiçbir arkeolog bunu kentin koruyucu tanrısının iştahıyla açıklamaya girişmedi. Siloların boyutlarına bakılırsa (her biri ortalama 4 metre çapında, 10 metre derinliğinde idi), çok sayıda insan kurumsal kaynaklardan sağlanan gıda ve diğer düzenli tahsisler üzerinden bağımlı hale getirilmişti. Peki, ne kadar insan?

Bağımlılığın ölçülmesi ya da modellenmesine yönelik çalışmaların özellikle basitleştirmedeki sorunlar nedeniyle birtakım güçlükler içerdiği açıktır. Bununla birlikte, depolama ekonomisinin

¹⁵ Antik Shuruppak’ta, 1902-3 yıllarında D.O.G. (Deutsche Orient-Gesellschaft) ekibi tarafından, 1931 yılında ise Pennsylvania Üniversitesi Müzesine bağlı bir ekip tarafından iki ayrı kazı yürütüldü. Bkz. Martin (1988).

“nicel” boyutlarına odaklanıldığı takdirde devlet kurmanın (state-making) mantığı, lojistik yönleri ve sınırlarına nüfuz edilebilir. Nitekim G. Visicato, yine Shuruppak’ta bulunan tahıl depolama ve dağıtımına ilişkin veriler içeren 1000’den fazla tablet belgeye dayanarak buradaki siloların yaklaşık 20.000 kişiyi 6 ay boyunca besleyebileceğini hesapladı (Paulette, 2016: 101). O zaman şu soruyu da sorabiliriz: Ne kadar insan bağımlı kılındığında Hükümdar muhaliflerin topyekûn imhası için başlatacağı bir savaşta zaferden emin olabilir?

Açıktır ki bu soruyu yanıtlamak merkezi ekonominin besleme kapasitesine ilişkin bir dizi ölçüm ve tahminde bulunmayı gerektirir. Antik Mezopotamya’da sarayın tayınlaması altında çalışan bilginlerin başlıca uğraşı da zaten bu olmuştur. Başta yazı olmak üzere ilk kayıt ve sayı sistemlerinin, alan ve hacim ölçümüne ilişkin hemen bütün formüllerin bu coğrafyada geliştirilmiş olması rastlantı değildir. Akad krallarının yeni takvim ve standart ağırlık ve ölçüler sistemini yürürlüğe koymaları, depolama ekonomisinin ve yeniden dağıtımın merkezileştirilmesinde karşılaşılan pratik sorunları çözmek içindi (Paulette, 2016: 92). Keza, M.Ö. IV. binyılın birinci yarısına tarihlenen ilk mühürler ve *cretulae* (üzerine mühür basılan kil kalıplar) ürün fazlasının ortak ambarda toplanıp sonra yeniden dağıtılmasını belgelemekten başka bir amaç taşııyordu (Frangipane, 2002: 125, 203).

Neyse ki bilgin ve zanaatkârların icatları sayesinde kaynakların kontrolü, depolanması ve dağıtımına ilişkin lojistik ve fiziksel kısıtlar zamanla ortadan kalkmıştır. Günümüzde muhtemelen çok az Hükümdar dağıtmak için tahıl, altın-gümüş ve benzeri değerleri sarayında depolama ihtiyacı duymaktadır. Yine de Sümer ve Akad krallarından beri Hükümdarlar zalim olarak tanınmaktan utanmadıkları durumlarda bile kendilerini bilgin ve zanaatkârların koruyucusu olarak tanıtmaktan hep gurur duymuşlardır.

Hükümdarın uzun vadeli emellerinin tayınlama ile bağımlı kılınan nüfus tarafından iyice anlaşılıp onaylanması da en az tayınlama kadar önemlidir. Halk, Hükümdarla arasındaki hizmet alışverişinin “karşılıklı” dengeli olduğunu düşünmelidir. Ekonomik artış’a Hükümdar tarafından el konulduğu her durumda gıdanın yeniden dağıtımının *ritualize* edilmesi bundandır. Eridu gibi M.Ö. 6. binyıldaki Güney Mezopotamya yerleşimleri böyledir (Frangipane, 2010: 80). Çoğunluğun egemenliği yalnızca demokrasilerde işliyor olsaydı kuşkusuz Hükümdar muhalifleri yok etmek için halkın desteğine ihtiyaç duymayabilirdi. Ancak Jouvenel’in (1962: 106) vurguladığı gibi, bu varsayım *fantastik* bir yanılsamadır: “Tek başına bir bireyden başkası olmayan Hükümdar, başka hükümet biçimlerinde olduğundan daha fazla toplumun genel desteğine ihtiyaç duyar.” Özetle, salt onun hükümdar olduğuna inanmaları Hükümdar için yeterli değildir.

Bağımlıların Tanrı ve/veya kralın iradesine toptan tabi kılınmış muhaliflerin kahredilmesini öngören bir siyasal vizyonun başarısı, yeniden tanımlanan otorite, itaat, bağlılık, görev vb. anlayışların ortak kültür ve dünya görüşüne ait mevcut “kavramsal repertuar” üzerinden kitlelere aktarılmasına bağlıdır. Büyücüler, sihirbazlar ve rahipler bu alandaki becerileri sayesinde Hükümdarlar katında

daima saygın bir konumda olmuşlardır. Firavunun, Musa'yı mağlup etmeleri karşılığında Mısır'ın sihirbazlarına vadettiği şey bunu teyit eder gibidir: “Mutlaka bana yakın kimselerden olacaksınız” (Kur'an, Şuarâ: 42). Bu yakınlığın sağladığı avantajlar herhalde yabana atılır cinsten değildi. Latin Amerikalı Katolik rahiplerin yoksuldan yana duruşları kuralı doğrulayan bir istisna gibi görünmektedir.

Özetle, Antik Mezopotamya'nın güneyindeki sosyo-politik yapı “lider-takipçi bütünleşmesi”nin bilinen en eski formunu temsil etmesi açısından önemlidir. Tanrılar, krallar ve halk gıdanın üretim, dağıtım ve tüketimine ilişkin mekanizmalar üzerinden birbirine bağlanmıştı. Bu bağlantının hepimizin aşına olduğu türden bir çimentosu vardır: *Sadakat*. Böylesi toplumlarda sadakat saadetin ön koşuludur. Söz konusu mekanizmanın dışında kalanların akıbeti konusunda çok az yazılı ya da arkeolojik kayıt bulunması anlamlıdır.¹⁶ Kuşkusuz bundan aksi sonuç çıkarmak isteyenlerin işi kolaydır: Kayıt bulunmadığına göre belki de muhalif hiç kimse yoktu ve herkes sadakatının ödülünü alıyordu. Burada, şimdilik çoğu antropolog ve arkeoloğun tekrarlamaktan hoşlandığı o meşhur yöntemsel ilkeyi hatırlatmakla yetinelim: “Kanıtın yokluğu, yokluğun kanıtı değildir.” Muhaliflerin topyekûn imhasını başarmış bir Hükümdarın, onların bir zamanlar “var” olduklarını gösteren maddi kanıtlara da aynı duyguyla yaklaşmış olması daha güçlü bir olasılıktır.

Öyleyse, Hükümdar tayınlama mekanizması üzerinden muhaliflerin yaşam olanaklarını yok etmeye yöneldiğinde, artık çıldırıldığını varsayabiliriz.

SONUÇ YERİNE: GÜÇ DENGESİZLİĞİ

Uzun vadeli emelleri olan bir Hükümdarın yargı ve emniyet kurumları ile kaynakların yeniden dağıtımına ilişkin ekonomi-politik senaryolar üzerinde yoğunlaşması anlaşılabilir bir durumdur. Sınırlı sayıdaki tarihsel kayıt ve gözlem, bunlardan birindeki başarının diğer ikisinden bağımsız olmadığını, üçünde de eş zamanlı bir başarının zorunlu olduğunu göstermektedir. Hükümdar, başında bulunduğu devlet aygıtının tabi olduğu sınırlılıkları iyi anladığı, bunları aşmak için “uygun” zamanı kollayabildiği ölçüde başarılı olacaktır. Bireysel çılgınlık hali -gerekli olmakla birlikte- tek başına yeterli dürtü sağlamamaktadır.

Tarihçiler taç giyince çıldıran bir kral kaydetmemişse bunun nedeni herhalde, Jouvenel'in (1962: 161) “muhafazakâr” olarak nitelediği yerleşik devlet kurumlarının böyle bir çılgınlığa izin vermemiş olması yanında çılgınca emelleri frenleyecek kadar etkili bir muhalefetin varlığı olmalıdır. Mutlakîyetin en katı formlarına sahip monarşilerde bile güç az veya çok dengelenmiş durumdadır.

¹⁶ Asur kralı *Ashur-nasır-apal* (M.Ö. 884-859) muhaliflerinin akıbeti hakkında bilgi verme ihtiyacı duyan nadir hükümdarlardandır: “Kent kapısının karşısına bir sütun diktirdim ve ayaklanmış olan tüm şeflerin derilerini yüzüp sütunu onların derisiyle kapladım. İçlerinden bazısını sütunun içine gömdüm, bazılarını sütun içinde kazığa çaktırdım ve diğerlerini sütun çevresindeki kazıklara bağladım. Topraklarının sınırlarındaki çoğunun derilerini yüzdüm, duvarları onların derisiyle kapladım. Ayaklanan subaylar ve kraliyet memurlarına gelince, kollarını ve bacaklarını kestirdim.” Kral bu işkence gösterisiyle, herhalde olası muhaliflere karşı etkileyici bir uyarıda bulunmak istemişti (Olmstead, 1918: 225).

“Güçler ayrılığı” görece yeni olsa da “güçler dengesi” siyasal örgütlenmelerin varoluşuna içkindir. Bu denge kendi karşıtına dönüştüğünde Hükümdarın da artık bir *çete* reisine dönüşmesi diyalektik bir zorunluluktur. Arendt (2012: 64) bunu “şiddetin iktidarı tahrip gücü” ile açıklar: “Bir silahın namlusunun ucunda en etkin komutlar gelişir, anında ve en mükemmel itaate neden olur. Ama bir silah namlusunun ucunda asla iktidar gelişemez.”

Siyasal şiddetin başlıca güdüleyicilerinden olan “güç dengesizliği” (imbalance of power) ayrı bir incelemeye konu olacak değerdedir. Burada şu kadarını belirtmekle yetinelim: Güç dengelendiği zaman şiddete yönelme eğilimi azalır. Dengelenmediği zaman ise kurbanların karşılık ver(e)meşişinden dolayı uygulama maliyeti az olacağından şiddet sürekli artma eğilimindedir.

Öte yandan, bir Hükümdarın merkezi siyasal yapıların üç başat ögesini uzun vadeli emellerine uygun olarak tasarlamayı başarması, ancak kendini *olumsuzlaması* ile mümkündür. Bir başka deyişle, Hükümdar kendi karşıtına dönüşmediği sürece muhaliflerini yok etmek gibi maliyetli bir projeyi hayata geçiremez. Öyle ya, yargıçlar onun adına karar verecek, muhafızlar onun adına infazda bulunacak, tayınlar onun adına dağıtılacaktır. Bunun için Hükümdar öncelikle kendini “meşru” kılan siyasal sistemi yadsıyıp kendi iktidarını tahrip etmeye girişmeli (1); plan ve senaryolarını bir *state-making* süreci üzerinden yürürlüğe koymalı (2); bağımlılarla etkileşiminde gastro-politik’in yol göstericiliğinden, rahiplerle büyücülerin ilhamlarından yararlanmalıdır (3). Dahası, ekonomik artk’ın ve emeğin kontrol edilmediği bir yerde tapınak ve saray benzeri yapıların yükselemeyeceği konusunda derin bir anlayış geliştirmelidir.

Hükümdar açısından devlet, öyle basitçe ortaya çıkıp şekle bürünen bir varlık değildir, bir inşa sürecidir. Ancak *state-making*, başlanan ve nihayet tamamlanan bir sürece gönderme yapmaz. Devlet, bir bütün olarak sürekli “inşa halinde” (under construction) tutulmalıdır. Devletin yeniden yapılandırılması, yönetim reformu, yargı reformu, eğitim reformu vb. projeler, muhaliflerin çoğu kez tanıttığının aksine içi boş söylemlerden fazlasını ifade eder. Kuruluşu tamamlanmış bir devlet Hükümdarın sonu demektir.

Karşısında uzun vadeli emellerini dengeleyecek bir güç kalmadığında, Hükümdar artık bir çete reisi ya da gangster takımının lideri olarak tanınmayı hak eder. İktidarın yerine şiddeti koyarak bu zafere erişmiş olması önemlidir. Demek ki iktidarını dengeleyen güçlerin yokluğunda, Hükümdarın ve takipçilerinin devletin meşru şiddet tekeline kullanarak ve nihayet onu da aşarak bir çeteye dönüşmesi güçlü bir olasılıktır. Yine de hiçbirinin böyle bir zaferi kutlamaya fırsat bulamamış olması halefleri için yeterince öğreticidir.

KAYNAKÇA

- Altun, M.** (2015). Mukaddime'ye Giriş: Kahır ve Şiddete Dayalı Siyasetin Yükseliş ve Düşüşü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 71-112.
- Appadurai, A.** (1981). Gastro-politics in Hindu South Asia. *American Ethnologist*, 8 (3), 494-511.
- Appadurai, A.** (2006). *Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger*. Durham and London: Duke University Press.
- Arendt, H.** (2012). *Şiddet Üzerine*. B. Peker (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Earle, T.** (2013). *Şefler Nasıl İktidara Geldiler?* B. Gürel, D. Demiröz (Çev.). İstanbul: Versus.
- Frangipane, M.** (2002). *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*. Z. İlgelen (Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Frangipane, M.** (2010). Different models of power structuring at the rise of hierarchical societies in the Near East: Primary economy versus luxury. D. Bolger, L.C. Maguire (Eds.), *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East (79-86)*. Barnsley, UK: Oxbow Books.
- Gely, R., Spiller, P.T.** (1989). *The Political Economy of Supreme Court Constitutional Decisions: The Case of Roosevelt's Court Packing Plan*. Working Paper Series on the Political Economy of Institutions No. 29. College of Commerce and Business Administration, Bureau of Economic and Business Research, University of Illinois Urbana-Champaign.
- González, R.J.** (2007). Towards mercenary anthropology? *Anthropology Today*, 23 (3), 14-19.
- Gusterson, H.** (2007). Anthropology and Militarism. *Annual Review of Anthropology*, 36, 155-175. doi: 10.1146/annurev.anthro.36.081406.094302
- Hobbes, T.** (2013). *Leviathan* (11. Baskı). S. Lim (Çev.). İstanbul: YKY.
- Holston, J., Appadurai, A.** (1996). Cities and citizenship. *Public Culture*, 8, 187-204.
- İbn Haldun** (1989). *Mukaddime, Cilt-I, II*. Z.K. Ugan (Çev.). İstanbul: MEB.
- Jouvenel, B. de** (1962). *On Power: Its Nature and the History of its Growth*. J. F. Huntington (Trans.). Boston: Beacon Press.
- Leuchtenburg, W.E.** (1966). The Origins of Franklin D. Roosevelt's "Court-Packing" Plan. *The Supreme Court Review*, 1966, 347-400.
- Levi, M.** (1988). *Of Rule and Revenue*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.
- Marinoff, L.** (2014). Biological Roots of Human Conflict. *Journal of Conflictology*, 5 (2), 2-13.
- Martin, H. P.** (1988). *Fara: A Reconstruction of the Ancient Mesopotamian City of Shuruppak*. Birmingham, UK: Chris Martin & Associates.

- Martín-Baró, I.** (1989). Political violence and war as causes of psychosocial trauma in El Salvador. *International Journal of Mental Health*, 18 (1), 3-20.
- McC. Adams, R.** (2004). Reflections on the Early Southern Mesopotamian Economy. G.M. Feinman, L.M. Nicholas (Eds.), *Archaeological Perspectives on Political Economies* (41-59). Salt Lake City: The University of Utah Press.
- McFate, M.** (2007). Building Bridges or Burning Heretics?: A Response to González. *Anthropology Today*, 23 (3), 21.
- Montesquieu** (1998). *Kanunların Ruhu Üzerine, Cilt-I*. F. Baldaş (Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Olmstead, A.T.** (1918). The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal. *Journal of the American Oriental Society*. 38, 209-263. doi:10.2307/592609
- O’connor, K.** (2015). *The Never-Ending Feast: The Anthropology and Archaeology of Feasting*. London: Bloomsbury Academic.
- Paulette, T.** (2016). Grain, storage, and state making in Mesopotamia (3200-2000 BC). L.R. Manzanilla, M.S. Rothman (Eds.), *Storage in Ancient Complex Societies: Administration, Organization, and Control* (85-109). NY: Routledge.
- Price, D.H.** (2006). American anthropologists stand up against torture and the occupation of Iraq. *Counterpunch*, 20 November, para. 3.
- Samimian-Darash, L., Stalcop, M.** (2016). Anthropology of security and security in anthropology: Cases of counterterrorism in the United States. *Anthropological Theory*, 0 (0), 1-28. doi: 10.1177/1463499616678096
- Scheper-Hughes, N.** (1992). *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley: University of California Press.
- Sluka, J.** (2000). "For God and Ulster": The Culture of Terror and Loyalist Death Squads in Northern Ireland. J. Sluka (Ed.), *Death Squad: The Anthropology of State Terror* (126-157). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Tilly, C.** (1985). War Making and State Making as Organized Crime. P. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol (Eds.), *Bringing the State Back In* (169-187). Cambridge: Cambridge University Press.
- US Department of the Army** (2014). *Insurgencies and Countering Insurgencies, Field Manual No.3-24*. Washington DC: Marine Corps Warfighting Publication.